

MUHAMMED İKBAL'İN URDUCA ŞİİRLERİNDE FARS ŞAİRLERİ

Nebahat TURAN*

Öz

Urdu Edebiyatının büyük şair ve filozofu Muhammed İkbal, Urduca ve Farsça kaleme aldığı eserlerde Doğu ve Batı edebiyatından birçok şair, filozof, hükümdar ve siyasetçiye yer vermiştir. Bu isimler arasında düşüncelerinden etkilendiği filozoflar, şairler ve dünya tarihine yön veren isimler bulunmaktadır. İkbal, şiirlerinde peygamberlere ve İslamiyet'in önde gelen şahsiyetlerine de atıflar yapmıştır. Eserlerinde sadece olumlu kişilikleri değil örnek teşkil etmesi için Ebu Leheb gibi olumsuz kişilere de telmihler yazmıştır. Eserlerinde gençlere ve Müslüman toplumlara örnek olması için sık sık uyarılarda bulunmuş ve onları harekete geçirmek için tarihe yön vermiş kişilerden örnekler sunmuştur. Ayrıca, yaşadığı coğrafyanın önemli karakterlerine ve yakın dostlarına da şiirlerinde yer vermiştir. Fars edebiyatına hâkim olan İkbal, şiirlerinde Fars edebiyatının en önemli isimlerine telmihler yapmış ve beyitlerine tazminler yazmıştır. Seçtiği beyitleri kendi düşüncesiyle harmanlayarak yeniden sunmuştur. Bu çalışmada Fars şairlerinin İkbal'in düşünce dünyasında yarattığı etkiler ve İkbal'in şiirine yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır. İkbal'in Urduca eserleri incelenmiş ve burada geçen Fars şairleri derlenmiştir. Seyyid Abid Ali Abid 'in "Talmihat-ı İkbal" eseri referans alınarak Urduca kitaplarında telmih yaptığı Fars şairleri seçilmiştir. Ayrıca şairlerin biyografilerine ve bu şairlerin İkbal'in hangi eserinde geçtiğine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed İkbal, Talmihat-ı İkbal, Bang-i Dara, Bal-i Cibril, Zarb-ı Kelim, Hicaz Armağanı.

PERSIAN POETS IN URDU POEMS OF MUHAMMAD IQBAL

Abstract

Muhammad Iqbal, the great poet and philosopher of Urdu Literature, has included poets, philosophers, monarchs and politicians from eastern and western literature in his works written in Urdu and Persian. Among these names, there are philosophers, poets and names that shape the world history, who influenced the thoughts of Iqbal. Iqbal also made references to prophets and prominent figures of Islam in his poems. In his works, he wrote not only positive people but also negative people like Abu Lahab to set an example. In his works, he frequently warned to set an example for young people and Muslim societies, and he presented examples from people who have guided history in order to stimulate them. He also included important characters of the geography he lived in and his close friends in his poems. Iqbal, who competent Persian literature, made

* İstanbul Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Urdu Dili ve Edebiyatı, Doktora Öğrencisi, nebahat.turan@ogr.iu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7371-1642

references to the most important names of Persian literature in his poems and wrote tazmin in his couplets. He re-presented the couplets he chose by blending them with his own thought. In this study, the effects of Persian poets on Iqbal's world of thought and their reflections on Iqbal's poetry are revealed. Iqbal's Urdu works were examined and Persian poets mentioned here were compiled. In addition, the Persian poets that Iqbal referred to in Urdu books were selected by taking the "Talmihaat-i Iqbal" work of Seyyid Abid Ali Abid as a reference. The biographies of the poets and how these poets are mentioned in which work are included.

Key words: *Allame Iqbal, Talmihaat-ı Iqbal, Bang-i Dara, Bal-i Jibreel, Zarb-ı Kaleem, Armaghan-e-Hijaz.*

Giriş

Allame Muhammed İkbâl gerek Farsça gerekse Urduca kaleme aldığı eserlerinde telmihlere sıkça yer vermiştir. *Bang-i Dara*, *Bal-i Cibril*, *Zarb-ı Kelim* ve *Hicaz Armağanı* telmihlere ve tazminlere sıkça yer verdiği Urduca eserleridir. Bu eserlerde ayetler, hadisler, şairler, filozoflar, İslam âlimleri ve tarihe yön veren isimlere atflar bulunmaktadır. İkbâl düşüncesini açıklamak için Doğu ve Batı edip ve şairlerinden beyitler alarak bu beyitlere tazminler yazmıştır. Düşünce dünyasını zenginleştiren bu isimlerden etkilenmiş, onların tarz ve üslubunu taklit etmiştir. Bu isimlere şiirlerinde atflar yaparak toplumun zihninde yeniden diriltmek istemiştir. Doğu toplumlarının şanlı mazisini onlara tekrar hatırlatmak ve içinde buldukları gaflet uykusundan uyandırmak istemiştir. İkbâl, Doğu ve Batı kültürlerini yakından incelemiş ve edebiyat aracılığıyla Müslüman uluslara yol göstermeye çalışmıştır. Şiirinde kullandığı ifadeler, kelimeler, örnek gösterdiği isimler İkbâl'in bu amacına hizmet etmiştir. Müslüman ulusların yakından tanıdığı peygamberler, sahabeler, İslam âlimleri ve Doğu edebiyatları şairleri telmih yaptığı kişiler arasındadır. İkbâl, özellikle doğu edebiyatına yön veren en önemli Fars şairlerini seçmiş, beyitlerine tazminler yazmış ve şiirinde onlara atflarda bulunmuştur. Ayrıca, Fars Edebiyatı şairlerinden beyitler seçerek onları yeniden yorumlamıştır. Şairlerin kullandığı mazmunları ve kalıpları kullanmıştır. Mürşidi olarak kabul ettiği Rumi'ye hem Farsça hem de Urduca eserlerinde sıkça yer vermiştir. Özellikle *Bal-i Cibril* eserinde Rumi'nin etkisi çok fazla görülmektedir. Düşünce dünyasında yaşadığı değişimler eserlerinde ve atıfta bulunduğu isimleri belirlemede etkili olmuştur. Sadî Şirazi, Hâfiz Şirazi, Rumi, Nizâmî, Hâkânî, Firdevsî, Urfi, Attar bu isimlerden sadece bir kaçıdır. İkbâl eserlerinde örnek gösterdiği her ismi seçerek almıştır. Bu seçim rastgele yapılmış bir seçim değil aksine bilinçli yapılmış bir seçimdir. Çünkü İkbâl her fırsatta toplumu eğitmek ve yeniden inşa etmek için çabalamıştır.

Seyyid Abid Ali Abid *Talmihat-ı İkbâl* adlı çalışmasında İkbâl'in Urduca ve Farsça eserlerinde geçen telmihleri derlemiştir. Urduca ve Farsça eserler başlığı altında ayrı ayrı ele alınan telmihler çalışmamız için kaynak olmuştur. Bu eserde İkbâl'in hem Urduca hem de Farsça eserlerinde geçen isimler sadece bir başlık altında işlenmiştir. Birden fazla Urduca ya da Farsça eserde geçen isimler tek bir bölümde ele alınmıştır. Çalışmamız için İkbâl'in Urduca eserleri incelenmiş ve bu eserlerde geçen isimlere yer verilmiştir. İkbâl'in Urduca eserlerinde geçtiği halde Abid'in sadece Farsça bölümünde yer verdiği şairler de

tespit edilerek çalışmamıza dâhil edilmiştir. Urduca eserlerin şerhleri, şiirlerin çevirisi ve telmihleri açıklamak için kullanılmıştır.

BANG-İ DARA (HAREKET ZİLİ)

Bang-i Dara, Muhammed İktal'in en meşhur Urduca eseridir. Bu eser İktal isminin bütün Hindistan'a yayılmasını sağlamıştır. İlk baskısı 1924 yılında yayımlanmıştır. Gazel ve nazımlardan oluşmaktadır. *Bang-i Dara*'da yer alan şiirler üç dönem altında incelenmektedir:

İlk dönem İktal'in şiire başladığı dönemden 1905 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu dönemde yazılan şiirlerde milliyetçilik duygusu ön plandadır. Gazellerinde klasik Urdu edebiyatının en güçlü şairlerinden Dağ (1831- 1905) ve Mîr (1723- 1810) etkisi görülmektedir. Bazı nazımlarında Batı şairlerinin düşüncelerini yansıtmış ve onlardan alıntılar yapmıştır. Bu dönem şiirinde doğa betimlemeleri de görülmektedir.

İkinci dönem Avrupa'da bulunduğu süre zarfında yazdığı gazel ve nazımları kapsar. Bu dönem 1905 yılından 1908 yılına kadar yazdığı şiirleri içermektedir. Şiire bakış açısı değiştiği için bu dönemde az şiir yazmış ve bir süre şiir yazmayı bırakmıştır. Bu dönemde İktal'in düşüncelerinde ciddi değişimler olmuştur. Avrupa'da Batı kültür ve siyasetini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Milliyetçilik akımının taassup ve dar görüşlülüğe dayandığını anlamıştır. Maddiyat ve Allah'ı inkâra dayanan Batı kültürünün insanlık için bir yıkım olduğuna kanaat getirmiştir. İktal bu dönemde İslam felsefesi ve tarihi üzerinde incelemeler yapmaya başlamıştır. Şiirlerinde İslam kaidelerine yer vermiştir. Bu dönemin bir özelliği de İktal'in şiirlerini Farsça söylemeye karar vermesidir. Bunun sebebi sadece Hindistan'da değil İran, Afganistan, Türkistan ve Irak gibi ülkelerde de mesajlarının anlaşılmasını sağlamaktır. Bu dönem şiirlerinde Milliyetçilik artık görülmemektedir. Müslüman uluslara mazisini hatırlatacak ve içlerinde coşku uyandıracak şiirler yazmıştır.

Üçüncü dönem Avrupa'dan döndükten sonra 1909'dan 1923 yılına kadar yazdığı şiirleri kapsamaktadır. İktal'in düşünce ve üslubundaki değişimler bu dönem şiirlerinde açıkça görülmektedir. Dili açık ve nettir. Şiirlerinde Farsça etkisi fazladır. Bu dönemde düşünceleri ve kullandığı mazmunlar da değişmiştir. Benlik felsefesi, Allah ve aşk gibi konuları sıkça işlemiştir. Bütün şiirleri mesajlarla doludur. İslam coğrafyasında yaşanan olaylara tanıklık etmiş ve şiirlerinde Müslüman ulusların duygularına tercüman olmuştur. İngilizlerin İslam düşmanlığını açıkça ya da kinaye olarak şiirlerinde eleştirmiştir. İktal,

bu dönemde Fars şairlerinden beyitler seçmiş ve o beyitlere tazminler yazmıştır.¹ İkbâl *Bang-i Dara* eserinde Fars edebiyatının en meşhur şairleri Sadî Şirazi ve Hâfız Şirazi başta olmak üzere Enîs Şamlu, Razi Daniş, Saib Tebrizi, Melik Kumi, Kalim Hamedani ve Urfi Şirazi isimlerine yer vermiştir. Genellikle *Bang-i Dara*'nın üçüncü döneminde bu şairlerin şiirlerine tazminler yazmış ve onlara atıflar yapmıştır. İkbâl'in şiirlerinde geçen Fars şairleri İkbâl'in eserleri bazında aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1. ENÎSÎ ŞÂMLÛ (YULKALÎ BEG ŞAMLU) (انیسی شاملو):

Şamlu kabilesine mensup İranlı şair Enîs, Şah İsmail'in torunu, İbrahim Mirza'nın muhib ve nedimidir. İbrahim Mirza'dan sonra Herat'ta Ali Naki Han'ın hizmetine girmiştir. Ali Naki Han'ın öldürülmesi üzerine dönemin diğer şairleri gibi Hindistan'a gitmiştir. Burada bir süre Han Han'ın hizmetinde ve Şekib-i İsfahani'nin refakatinde bulunmuştur. Hakkında fazla bilgi olmayan Enîs hicri 1014'te Burhanpur'da vefat etmiştir. *Divan*'ı ve *Mahmud ve Avaz* adlı mesnevisi Enîs'ten geriye kalmış en önemli eserleridir.²

İkbâl, Enîs'in şiirine tazmin yazarak Müslümanların içinde bulunduğu durumu dile getirmiştir. Gaflet içinde olan Müslümanları yeniden uyandırmak istemiştir. Bu şiirde Müslümanların içinde buldukları durumun müsebbibinin kendileri olduğu vurgulanmıştır. Şiirin bütünlüğüne baktığımızda Batının peşinde koşan ve kendi değerlerini kaybetmeye başlayan toplum eleştirisi görmekteyiz. İkbâl bu şiirinde İslami değerlerini bir kenara bırakmış ve benliğini kaybetmiş toplumdaki şikâyet etmektedir. İkbâl, Enîs'in "Vefayı bizden öğrendin diğerlerine vefa gösterdin, İnciyi bizden çaldın başkalarına feda ettin" beytini Müslümanların içinde bulunduğu kötü duruma örnek göstermek ve onları harekete geçirmek için seçmiştir. Müslümanların bu tembelliğinin fitratlarına aykırı olduğunu göstermeye çalışmıştır. İkbâl, üslubuna ve tarzına hâkim olduğu Enîs'e yazdığı tazminle onu toplumuna yeniden hatırlatmış ve İslam coğrafyasında ortaya çıkmış şairlerin unutulmamlarını sağlamıştır.³

تضمین بر شعر انیسی شاملو

ہمیشہ صورت باد سحر آوارہ رہتا ہوں

محبت میں ہے منزل سے بھی خوشتر جادہ پیمائی

دل ہے تاب جا پہنچا دیار پیر سنجر میں

¹ Yusuf Salim Chishti, *Bang-i Dara ma Sharh*, Delhi 1991, s. 14-29.

² Seyyid Abid Ali Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, Mektebi Cedid Press, Lahor 1985, s. 8; Şemseddin Sâmî, "Enîsi Şamlu", *Kamus-ul Alam*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306/ 1889, C 2, s. 1058.

³ Chishti, *Bang-i Dara ma Sharh*, s. 401-404.

میسر بے جہاں درمان درد نا شکیبائی
 ابھی نا آشنائے لب تھا حرف آرزو میرا
 زباں ہونے کو تھی منت پذیر تاب گویائی⁴

...

ENİSİ ŞAMLU'NUN BEYTİNE TAZMİN

Sabah rüzgârı misali daima dolaşır dururum
Aşkta, menzile ulaşmaktan yolculuk daha iyidir.
Çırpınan gönül Sancer Piri diyarına ulaşıverdi
Sabırsızlık derdinin dermanı orada bulunur.
Arzu sözcükleri dudaklarıma henüz aşına değildir.
*Dilim konuşma gücü minnetine katlanmak üzeredir.*⁵

...

2. HÂFİZ-I ŞİRÂZÎ (خافظ):

Şiraz'da dünyaya gelen Hâfiz-ı Şîrâzî'nin doğum tarihi tam olarak bilinmese de hicri 717- 726 yılları arasında doğduğu düşünülmektedir. Ancak, ailesi ve hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hâfiz-ı Şîrâzî, "Hâce" ve Kuranı ezberlediği için "Hâfiz" lakabını almıştır. Dini ilimler ve edebiyat alanında ilim tahsil etmiştir. İncü Hanedanının son hükümdarı Ebu İshak'a bağlanmış ve yazdığı şiirlerle büyük şöhret kazanmıştır. Şöhreti Hindistan'a kadar ulaşmıştır. Ebu İshak'ın oğlu Şah Şüca döneminde divanda görevlendirilmiştir. Hamisi Vezir Kıvâmüddin öldürülünce Yezd'e gitmiş ve umduğunu bulamayınca Şiraz'a geri dönmüştür. Şah Şüca'nın ölümünden sonra maddi durumu bozulmuş ve bir daha eski refah günlerine dönememiştir. Hicri 791 veya 792 yılında Şiraz'da vefat etmiştir. Gazelleriyle şöhret bulan Hâfiz, tasavvufu ilgilennmiş, kaside, rubai ve kıtalar yazmıştır. Şiirlerinde edebi sanatları ustalıkla kullanmıştır. Hâfiz'in divanı birçok ülkede tanınmakta ve İran'da fâl kitabı olarak kullanılmaktadır. Hâfiz, İran dışında Ortadoğu ülkeleri, Hindistan, Türkiye ve pek çok Avrupa ülkesinde tanınmaktadır. Hâfiz

⁴ Allama Iqbal, **Bang-i Dara**, ed. Niyaz Ahmad, Ghalib Academy, Delhi 1977, s. 154-155.

⁵ Celal Soydan, **Hareket Zili**, Hece Yayınları, Ankara 2013, s. 185.

Divan'ı ülkeler ve dönemlere göre değişiklikler arz etmektedir. Yapılan çalışmalar mevcut nüshalardaki şiirlerin tamamının Hâfiz'a ait olmadığını göstermektedir.⁶

Abid, *Talmihat-ı İkbâl* eserinde Muhammed İkbâl'in "Gul-i Şiraz" (گل شیراز) lakabı ile Hâfiz'ı kastettiğini ifade etmiştir. Gazel okumasından dolayı bu lakabın Hâfiz-ı Şîrâzî'ye ait olması muhtemeldir. İkbâl, Sadî için de "Bülbül-ü Şiraz" (بلبل شیراز) lakabını kullanmıştır. İki lakabın da şairlerden hangisine ait olduğu kesin olarak bilinmese de şiirlerinden lakapların hangi şaire ait olduğunu tespit edilebiliriz. Bu yüzden Muhammed İkbâl'in Sadî Şirazi için "Bülbül-ü Şiraz" ve Hâfiz-ı Şîrâzî için "Gul-i Şiraz" lakabı kullandığını düşünmek daha uygundur.⁷ İkbâl'in her iki şair için kullandığı lakaplar onlara olan beğenisini ve şairliğine hayranlığını göstermektedir. İkbâl, Mirza Galib başlıklı şiirinde "Gul-i Şiraz" lakabıyla Hâfiz-ı Şîrâzî'yi anmış ve ona atıfta bulunmuştur. Galib'in şiir gücünü Fars edebiyatının usta şairi Hâfiz-ı Şîrâzî ile kıyaslamaktadır.⁸

İkbâl'in şiirlerinde Hâfiz'in coşkusu görülmektedir. İkbâl ve Hâfiz derin İslami bilgilere sahip aynı zamanda İslam felsefesini çok iyi bilen iki şairdir. İkisi de dönemin medrese ve ilim anlayışını eleştirmişlerdir. İkbâl, eğitim alanında değişimin İslam toplumlarının kalkınması için zorunlu olduğuna inanmış ve şiirlerinde sürekli dile getirmiştir. İkbâl, şiirinde Hâfiz gibi ilahi aşk ve insanın yaratılışı gibi konuları işlemiştir. Hâfiz'in şiirlerinde geçen hayvan ve kuşlar İkbâl'in şiirinde de geçmektedir. Hâfiz'in şiirlerinde sıkça vurguladığı "Şahin" İkbâl'in şiirlerinde de sıkça işlenmiştir. Hâfiz'in kullandığı bazı terkipler ve sözdizimleri İkbâl'in şiirlerinde de göze çarpmaktadır. İkbâl, bu terkipleri bazen Hâfiz'in kullandığı anlamla kullanmış bazen de onlara kendi yorumunu katmıştır. İkbâl'in şiirlerinde Hâfiz'in etkisi çok fazladır. Hâfiz'in kullandığı ve sembolleştirdiği birçok öge İkbâl'in şiirlerinde de geçmektedir. İkbâl de şiirlerinde Hâfiz gibi zahit ve rintleri eleştirmiştir. Onların İslam dinini yansıtmadıklarını ve kendi çıkarlarını düşündüklerini dile getirmişlerdir. Zahit ve rintlerin sadece görüneni idrak ettiklerini ve anlam derinliğine vâkıf olmadıklarını eleştirmişlerdir. İki şair de kendilerini toplum içinde yalnız hissetmiştir. Ortak değerleri savundukları halde İkbâl, Hâfiz'in kader anlayışına katılmamaktadır. İkbâl'in benlik kavramını algılaması ve tanımlaması da Hâfiz'dan farklıdır. İkbâl, benlik kavramına tasavvufun ziyade daha derin anlamlar katarken Hâfiz'in şiirinde daha tasavvufi anlamla karşılaşmaktayız. İkbâl, Hâfiz'in mestlik ve şarap ile ilgili şiirlerini *Benliğin Surları* eserinin birinci basımında eleştirmesine rağmen

⁶ Tahsin Yazıcı, "Hâfiz-ı Şirazi", *DİA*, İstanbul 1997, C 15, s. 103-106.

⁷ Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, s. 66.

⁸ Chishti, *Bang-i Dara ma Sharh*, s. 72, 74.

daha sonra mestlik ve şarapla Hâfiz'in kendinden geçme durumunu ifade ettiğini belirtmiştir. Halkın da Hâfiz'i tam olarak anlamadığını düşünmektedir. İkbâl "Sebk-i Hindî" üslubunu benimsemek yerine Hâfiz'in üslubunu benimsemiştir. Özellikle *Peyam-i Meşrik* ve *Zebur-u Acem* eserlerinde Hâfiz'in nağmeleri görülmektedir. Birçok gazelinde Hâfiz'in kullandığı bahir, redif ve kafiyeler bulunmaktadır. İkbâl, *Bang-i Dara* eserinde "Bir Mektuba Cevap" ve "Müslüman Gençlere Sesleniş" adlı şiirlerinde Hâfiz'in beytine tazmin yazmıştır.⁹

...

نطق کو سوناز ہیں تیرے لب اعجاز پر
 محو حیرت ہے ثریا رفعت پرواز پر
 شاہد مضمون تصدق ہے ترے انداز پر
 خندہ زن ہے غنچہ دلی گل شیراز پر
 آہ تو اجڑی ہوئی دلی میں آ امیدہ ہے
 گلشن ویمر میں تیرا ہم نوا خوابیدہ ہے

10 ...

...

Konuşma gücü, senin mucizevî dudağınla övünür
Hayal gücünün yüceliğinden Süreyya şaşkın haldedir.
Konunun kahramanı, sunuş tarzına kurban olmak ister
Delhi tomurcuğu, Şiraz çiçeğine gülümsemektedir.
Ah ki sen uyumaktasın ıssız Delhi toprağında,
Senin şiirdaşın ise uyur Vimmer parkında!

...¹¹

3. KELİM-İ KÂŞÂNİ (ابوطالب کلیم ہمدانی):

Kelim-i Kâşâni, Hemedan'da dünyaya geldiği için Kelim-i Hemedani olarak da bilinmektedir. Doğum tarihi hakkında bilgi olmayan Kelim, eğitimini Kaşan ve Şiraz'da

⁹ Yusuf Husain Khan, *Hafız ve İkbâl*, Galib Academy, Delhi 1976, s. 174-175, 246-251, 255-259, 263-264, 273-275, 296-297, 304, 313-314, 317-329, 331-332, 408-409.

¹⁰ İqbâl, *Bang-i Dara*, s. 26-27.

¹¹ Soydan, *Hareket Zili*, s. 19-20.

tamamlamıştır. Kelim, Babürlü Cihangir Şah döneminde Hindistan'a gitmiş ve Şehnevaz Han'ın himayesine girmiştir. Şahnevaz'ın ölümünden sora Irak'a gitmiş fakat burada beklediği ilgiyi göremeyince Hindistan'a geri dönmüştür. Daha sonra Babürlü Şah Cihan'ın himayesine girmiştir. Şah Cihan onu Meliküşşuara olarak atamıştır. Şah Cihan ile Keşmir'e yolculuk yapmış ve bu bölgeyi çok sevmiştir. Şah Cihan'dan izin alarak Keşmir'de kalmış, sarayla bağlantısını kesmemiş ve maaşa bağlanmıştır. Keşmir'de Şah Cihan adına Şahname tarzı eseri *Padişahname*'i yazmış ve Şah Cihan tarafından ödüllendirilmiştir. Kelim, hicri 1061 yılında Keşmir'de vefat etmiştir. Gazelleri ile ün kazanmış, sade ve akıcı bir dil kullanmıştır. İrsal-i mesel en çok kullandığı edebi sanatlardandır. Kaside, gazel, rubai ve kıtadan oluşan divanı vardır.¹²

Sebk-i Hindi şairleri arasında kabul edilmektedir. Urdu edebiyatçıları ve şairleri tarafından övülmüş ve üslubu latif bulunmuştur. Şibli Numani, Kâşâni hakkında ayrıntılı bir makale kaleme almıştır. Muhammed İkbâl'de Kâşâni'nin nazik ve derin anlamlar barındıran üslubundan etkilenmiştir.¹³ İkbâl, Kâşâni'nin beytine tazmin yazmış ve şiirde İslam ümmetinin içinde bulunduğu gafil durumu dile getirmiştir. Hz. Peygamberin sünnetini terk eden milletin yaşam tarzını eleştirmiş ve atalarının savaştığı Batılın şimdi baş tacı olmasını eleştirmiştir. Bu gafletten uyanmanın ancak aslına dönüp onu âbâd etmekle mümkün olduğunu ifade etmiştir. İkbâl, Kelim Kâşâni'nin bu beytiyle sözünü daha da güçlü kılmıştır.¹⁴

تضمین بر شعر ابوطالب کلیم

...

تیرے آبا کی نگہ بجلی تھی جس کے واسطے

ہے وہی باطل ترے کاشانہء دل میں مکین

غافل! اپنے آشیان کو آ کے پھر آباد کر

نغمہ زن ہے طور معنی پر کلیم نکتہ بین

”سرکشی باہر کہ کردی رام او باید شدن،

شعلہ ساں از ہر کجا برخاستی، آنجانشین¹⁵

EBU TALİP KALİM'İN BEYTİNE TAZMİN

¹² Davud İbrahimi, “Kelim-i Kâşâni”, *DİA*, Ankara 2002, C 25, s. 212; Chishti, **Bang-i Dara ma Sharh**, s. 586-587.

¹³ Abid, **Telmihat-ı İkbâl**, s. 62-63.

¹⁴ Chishti, **Bang-i Dara ma Sharh**, s. 586-588.

¹⁵ Iqbal, **Bang-i Dara**, s. 221.

...

Atalarının bakışını yıldırma dönüştüren batıl

Şimdi senin gönül sarayında bulunmaktadır.

Gafil! Yuvana geri dönüp tekrar abat et onu,

Hakikat tanır Musa mana Tur'unda nağme döktürür.

“ Tekrar hükmüne gir asilik ettiğinin,

Alev gibi yükseldiğin yere geri dön.”¹⁶

4. MELİK KUMİ (ملک قمی):

Melik Muhammed Kumi, hicri 987 yılında Kum'da dünyaya gelmiştir. Genç yaşta şairliğe başlamış, önce Kaşan sonra Kazvin şehirlerine gitmiştir. 987 yılında Dekken'e gitmiş ve İbrahim Adil Şah'ın hizmetine girmiştir. İbrahim Şah şairlere çok kıymet vermiş ve Melik Kumi'yi himaye etmiştir. Dekken'de Feyzi-i Hindi ile görüşen Kumi, ince düşünceliliği bakımından Fevzi'nin övgüsüne mazhar olmuştur. Melik Kumi kaside, mesnevi ve gazeller yazmıştır. Hicri 1025 yılında vefat etmiştir.¹⁷

Muhammed İkbâl'in Müslüman kavmin uyanışı için şiirinde yer verdiği İranlı şairlerden biri de Melik Kumi'dir. İkbâl, Melik Kumi'nin düşüncelerinden etkilenmiş ve bunu şiirlerine yansıtmıştır. Müslüman toplumlara mesajını Kumi'in beyti üzerinden vermiştir. İkbâl, “ Müslüman ve Çağdaş Eğitim” başlıklı şiirini Melik Kumi'nin beytine Tazmin olarak yazmış ve modern eğitime vurgu yapmıştır. İngilizlerin peşine takılanları eleştirmiş ve değerli olanların değersizleştiğinden dem vurmuştur. Melik Kumi'nin beyitini yeniden yorumlayarak Müslüman toplumun bir anlık gafletinin onu yüz yıl geride bıraktığını ifade etmiştir. Bu tembellik hastalığından çıkmanın tek yolunun da eğitim olduğunu belirtmiştir.¹⁸

مسلمان اور تعلیم جدید

...

اس دور میں تعلیم بے امراض ملت کی دوا

بے خون فاسد کے لیے تعلیم مثل نیشتر

¹⁶ Soydan, *Hareket Zili*, s. 259.

¹⁷ Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, s. 61; Çetin Kaska, *İran Şairleri Sözlüğü*, Hiperyayın, İstanbul 2020, s. 251-252.

¹⁸ Chishti, *Bang-i Dara ma Sharh*, s. 639-642.

رہبر کے ایما سے ہوا تعلیم کا سودا مجھے
 واجب ہے صحرا گرد پر تعمیل فرمان خضر
 لیکن نگاہ نکتہ بین دیکھے زبوں بختی مری
 "رفتہ کہ خار از پاکشم، محمل نہاں شد از نظر
 یک لحظ غافل گشتم و صد سالہ را ہم دور شد" ¹⁹

MÜSLÜMAN VE ÇAĞDAŞ EĞİTİM

...

Bu çağda ulusların hastalığının çaresi eğitimidir
Hastalıklı kan için eğitim neşter gibidir.
Rehberin imasıyla eğitim peşine düştüm ben
Zira sahra gezgininin Hızır'ın emrine uyması gerekir.
Ama incelik gören göz bir görsün benim talihsizliğimi
"Ayağımdan diken çıkarırken, eyer gözden kayboldu
*Bir anlığma gafil kaldım ve yüz yıl uzağa düştüm."*²⁰

5. RAZİ DANİŞ (رضی دانش مشہدی):

Meşhed'de dünyaya gelen Razi Daniş'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Şah Cihan döneminde babasıyla Hindistan'a gitmiştir. Hicri 1065'te padişaha okuduğu kasideyle şöhret kazanmış ve saray şairi olmuştur. Daha sonra padişahı bırakıp Dara Shikoh'un hizmetine girmiş ve ona okuduğu şiirle yüz bin rupi ödül almıştır. Razi'nin dili sade ve akıcıdır. Sebki Hindî üslubunu kullanmıştır. *Divan*'ı vardır. Hindistan'dan Meşhed'e dönmüş ve burada hicri 1076'da vefat etmiştir. Muhammed İkbal, Hak ve Batılı anlattığı "Kâfirlik ve İslam" şiirini Razi Daniş'in şiirine tazmin olarak yazmıştır. ²¹

İkbal, bu beyiti okurken putların aşikâr ortada olduğunu Allah'ın ise gözlerden gizli olduğunu tasavvur ederek Razi'nin beytine kendi anlam derinliğini eklemiştir. Razi'nin beytini yeniden yorumlayarak düşüncesini bu beyte yazdığı tazminle dile getirmiştir. Razi, beyitte geçen nur kelimesi ile sevgiliyi İkbal ise Allah'ı kasteder. İkbal, bu beyti şiir kabiliyetiyle yeniden şekillendirerek sunmuş, şiir ve şairi ölümsüzleştirmiştir. İkbal'ın bu

¹⁹ Iqbal, *Bang-i Dara*, s. 242.

²⁰ Soydan, *Hareket Zili*, s. 282.

²¹ Abid, *Telmihat-ı İkbal*, s. 32; Chishti, *Bang-i Dara ma Sharh*, s. 635.

tazmini usta şairlerin şiirlerini anlama ve yeniden anlamlandırmadaki ustalığını göstermektedir. Daniş'in aşağıda bir beyti verilen şiiri çok meşhurdur.²²

کفر و اسلام

...

ہے اگر دیوانہء غائب تو کچھ پروا نہ کر
منتظر رہ وادی فاراں میں ہو کر خیمہ زن
عارضی ہے شان حاضر ، سطوت غائب مدام
اس صداقت کو محبت سے ہے ربط جان و تن
شعلہ نمرود ہے روشن زمانے میں تو کیا
"شمع خود رامی گدازد درمیان انجمن"

... نور ما چون آتش سنگ از نظر پنہاں خوش است" ²³

KÂFİRLİK VE İSLAM

Eğer gaibin tutkunuyusan hiç tasalanma,

Faran vadisinde çadırını kurup bekle.

Mevcudun niteliği geçici, gaip debdebesi daimi

Bu gerçeğin aşkla ilgisi can ile bedeninki gibidir.

Nemrut ateşi dünyada hâlâ mevcutsa ne olmuş;

" Meşale mahfili aydınlatırken kendini de yakar.

Nurumuz taşın ateşi gibi gözlerden saklı kalsın iyidir."

...²⁴

6. SADÎ-İ ŞÎRÂZÎ (بلبل شیراز):

Fars edebiyatının en önemli şairlerinden Sadî-i Şîrâzî'nin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Yapılan son araştırmalarda hicri 610- 615 yılları arasında doğduğu kabul edilmektedir. Şiraz'da doğmuş fakat siyasi karışıklıklar yüzünden Bağdat'a gitmiş ve Nizamiye Medresesi'nde eğitimini tamamladıktan sonra Şiraz'a dönmüştür. Şiraz'a dönüşü Ebu Bekir Sa'd b. Zengi'nin hükümdarlığı dönemine denk gelmiştir. Şiraz

²² Chishti, *Bang-i Dara ma Sharh*, s. 635-637.

²³ Iqbal, *Bang-i Dara*, s. 240.

²⁴ Soydan, *Hareket Zili*, s. 279.

bu dönemde diğer bölgelere göre daha güvenli bir belde olduğu için geri dönmüştür. Sadî yaşadığı dönemin olaylarını eserlerinde dile getirmiş ve tarihe tanıklık etmiştir. Sadî, İbnü'l Cevzi ve Şehabeddin es-Sühreverdî'den etkilenmiştir. Sadî, özellikle gazel türünde mükemmelliği yakalamıştır. Manzum ve mensur pek çok eser kaleme almıştır. Sadî-i Şîrâzî sadece Fars Edebiyatını değil başta Urdu ve Türk edebiyatları olmak üzere Batı Edebiyatlarını da etkilemiştir. *Bostan* ve *Gülîstan* en önemli eserlerindedir. Sadî'nin üslubu ve tarzı birçok şaire örnek olmuş ve bir ekol ortaya çıkarmıştır. 1292 yılında Şiraz'da vefat ettiği düşünülmektedir. İkbâl'in "Bülbül-i Şiraz" ile Sadî mi yoksa Hâfîz'ı mı kastettiği tam olarak net değildir. İkisi de Şirazlı ve ikisine de bülbül denilmektedir. Fakat Abid, *Talmihat-ı İkbâl* eserinde İkbâl'in Sadî için "Şiraz Bülbülü" ve Hâfîz için ise "Gül-î Şiraz" lakabını kullandığını ifade etmiştir. İkbâl, Sicilya Adası üzerine yazdığı mersiyede "Şiraz Bülbülü" ile Sadî'ye atıfta bulunmuştur.²⁵

Fars Dili ve Edebiyatına vâkıf olan İkbâl, Sadî'den çok etkilenmiştir. Şiirlerinde Fars edebiyatının usta şairlerinin etkisi görülmektedir. Sadî için kullandığı lakap onun şiirinin güzelliğini temsil etmektedir. Bülbülün hoş namelelerini Sadî'nin şiirinin güzelliğine benzetmiştir. Şiraz Bülbülü'nün nağmeleri sadece hoş seda değil aynı zamanda bahçeyi uyandıran birer nağmedir. İkbâl, doğunun seçkin şairlerini seçmiş ve Müslümanlara örnek olmaları için yeniden eserlerinde sunmuştur. Aynı zamanda İslam medeniyeti merkezlerini seçerek onların eski ve yeni hallerini gözler önüne sermiştir. İkbâl, Sicilya şiiriyle de Sicilya adasının bir zamanlar Müslümanların kurduğu ilim ve medeniyet merkezi olduğunu ve o medeniyetin şimdi yok edilerek bir enkaza dönüştüğünü belirtmiştir. İkbâl, bu şiiriyle dünyanın her yerinde Müslümanların içinde bulunduğu durum karşısında üzüntüsünü dile getirmiştir. Sadî, Bağdat için matem tutarken Dağ, Cihanâbâd için ağlamıştır. Doğunun iki şairini anarak toplumun durumundan her iki şairin de üzgün olduğunu ifade etmiş ve kendi üzüntüsünü onlar üzerinden aktarmıştır.²⁶

صقلیه (مرثیہ سسلی)

...

بو سبک چشم مسافر پر ترا منظر مدام

موج رقصاں تیرے ساحل کی چٹانوں پر مدام

²⁵ Mustafa Çiçekler, "Sa'di-i Şirazi", *DİA*, İstanbul 2008, C 35, s. 405-407; Gamze Gizem Avcioglu, "Sa'di-yi Şirazi'nin Hayatı, Eserleri Ve Türk Edebiyatındaki Yeri", Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2018, s. 1-4; Abid, *Talmihat-ı İkbâl*, s. 11-12.

²⁶ Chishti, *Bang-i Dara ma Sharh*, s. 341-344.

تو کبھی اس قوم تہذیب کو گہوارہ تھا
 حسن عالم سوز جس کا آتش نظارہ تھا
 نالہ کش شیرازہ کا بلبل ہوا بغداد پر
 داغ رویا خون آنسو جہاں آباد پر²⁷

...

SAKLİYYA

...

Keyif veren manzaran yolcunun gözündə daim olsun

Dans eden dalgalar sahilinin kayalarında daim olsun.

Bir zamanlar sen o ulusun kültür beşığıydin,

Gözleri kamaştırdı dünyayı yakan güzelliğın.

Şiraz Bülbül'ü matem tuttu Bağdat için

Dağ'ın gözleri kan ağladı Cihanâbâd için²⁸

...

7. SAİB-İ TEBRİZİ (صائب تبریزی):

Asıl adı Mirza Muhammed Ali olan Saib-i Tebrizi'nin doğum tarihi ve doğum yeri hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Genel kanağe göre hicri 1010-1016 yılları arasında Tebriz veya İsfahan'da dünyaya gelmiştir. Saib-i Tebrizi, eğitimini Tebriz'de tamamlamış ve genç yaşta hac ziyaretinde bulunmuştur. Hac ziyareti sonrası bazı Osmanlı şehirlerini gezmiştir. Bu gezi sonrası Osmanlı sarayı ile ilişkisi olduğu dedikoduları çıkınca hicri 1036 yılında Hindistan'a gitmiştir. Zafer Han aracılığı ile Şah Cihan'ın hizmetine girmiştir. Şah II. Abbas zamanında İran'a geri dönmüş ve "Melikü's-şuarâ" olmuştur. Şah Süleyman'ın tahta çıkması üzerine bir kaside yazmış, yazdığı kasidede kullandığı ifadeler yüzünden gözden düşmüş ve ölümüne kadar sakin bir hayat sürmüştür. 1087 yılında vefat etmiştir. Saib-i Tebrizi, Fars edebiyatında olduğu kadar Türk ve Hint edebiyatlarında da önemli bir yere sahiptir. Hatta Hindistan ve Anadolu'da İran'da olduğundan daha fazla sevilmiş ve üstat olarak kabul edilmiştir. Sebki-Hindi üslubunun temsilcileri arasında yer almaktadır. Teşbih sanatında mükemmelleşmiştir. Şiirinde üslup ve belagat bakımından

²⁷ Iqbal, **Bang-i Dara**, s. 133-134.

²⁸ Soydan, **Hareket Zili**, s. 160-161.

Sadî etkisi görülmektedir. *Divanı* İran ve Hindistan'da defalarca yayımlanmıştır. Şah Cihan ve Şah II. Abbas arasındaki mücadeleyi anlattığı *Kandehârnâme* mesnevisi önemli eserlerinden sadece biridir.²⁹

Muhammed İkbâl, *Bang-i Dara* eserinde Saib-i Tebrizi'nin aşağıdaki beytine tazmin yazmıştır. İkbâl bu şiirinde İslam milletinin öldüğünü, İslam'dan habersiz olduğunu ve bu yüzden kendi sözüne teveccüh edemeyeceklerini dile getirmiştir. Zira ölü bir milleti hiçbir söz harekete geçiremez. İkbâl, yazdığı tazminle Saib'in bu beytinin daha derin bir anlama sahip olduğunu göstermiştir. Gaflet içinde olan toplumu uyandırma arayışındadır.³⁰ İkbâl'in şiirinde Saib-i Tebrizi'ye yer vermesi şüphesiz Saib'in uzun bir dönem Hindistan'da yaşamış olması ve Hindistan'da sahip olduğu şöhretin bir sonucudur. Saib-i Tebrizi, İkbâl gibi Urdu edebiyatının önde gelen şairleri üzerinde etkili olmuş, tarzı ve üslubu beğenilmiş ve taklit edilmiştir.

تضمین بر شعر صائب

...

دل آگاہ جب خوابیدہ ہو جاتے ہیں سینوں میں
 نو اگر کے لیے زہراب ہوتی ہے شکر خانی
 نہیں ضبط نوا ممکن تو اڑ جا اس گلستان سے
 کہ اس محفل سے خوشتر ہے کسی صحرا کی تنہائی
 "ہماں بہتر کہ لیلی در بیاباں جلوہ گر باشد
 ندارد تنگناے شہر تاب حسن صحرائی" ³¹

SAİB'İN BEYTİNE TAZMİN

...

Bilge gönüller sinelerde uykuya yatmışsa

Nağmeci için güzel melodiler zehir gibidir.

Nağmeni zapt edemiyorsan uçup git bu bahçeden

Zira sahra yalnızlığı bu mahfilden daha iyidir.

²⁹ S. Cengiz Sadıkoğlu, "Sâib-i Tebrîzî", *DİA*, İstanbul 2008, C 35, s. 541-542; Ahmet Kartal, "Sa'ib-i Tebrizi ve Türkçe Şiirleri", *Şiraz'dan İstanbul'a*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2012, bs. 2, s. 222-224; Abid, **Telmihat-ı İkbâl**, s. 51.

³⁰ Chishti, **Bang-i Dara ma Sharh**, s. 644-646.

³¹ Iqbal, **Bang-i Dara**, s. 244.

“Leyla çölde cilveler saçsın daha iyidir

Şehrin darlığı sahra güzelliğine dayanamaz.”³²

8. URFİ-İ ŞİRAZİ (عرفی شیرازی):

Asıl adı Cemaleddin Muhammed olan Urfi, 963 yılında Şiraz’da dünyaya gelmiştir. Babasının (Örfi) Hukukla ilgilenmesi hasebiyle Urfi mahlasını kullanmıştır. Şiire olan ilgisi onun küçük yaşlardan itibaren şiir meclislerinde olmasını sağlamıştır. Dönemin meşhur şair ve edeplerini destekleyen Safevi hükümdarları I. Tahmasb ve I. Abbas’ın meclislerinde bulunmuştur. Baba Figani’nin gazelleri Urfi üzerinde derin etkiler bırakmış ve onu gazel yazımına yönlendirmiştir.³³ Ekber Şah’ın şairleri desteklemesi Urfi’nin de diğer İranlı şairler gibi Hindistan’a yönelmesine sebep olmuştur. Ayrıca Şiraz’da diğer şairlerle yaşadığı husumetler de Hindistan’a gitmesinde etkili olmuştur. 933 yılında Fethpur Sikri’de Ekber Şah’ın saray şairlerinden Fevzi-i Hindi ile karşılaşmış ve saray çevresinden yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Abdurrahim Han-i Hanan’ın himayesine girmesiyle Ekber Şah’a daha da yakın olmuştur. Ekber Şah’ın Keşmir seferi için kaleme aldığı “Kaside-i Keşmiriyye” ile saray şairleri arasına girmiştir. Urfi, 999 yılında Lahor’da vefat etmiştir. Vefatından 30 yıl sonra İtimâdü’l-Devle’nin veziri Mir Sabir İsfahânî, Urfi’nin naşını Necef’e naklettirmiştir.³⁴

Urfi’nin gazel, kaside, kıt’a ve rubaiden oluşan *Divanı*, Muhammed Kasım İsfahani tarafından mesnevileri de dâhil edilerek *Külliyat* olarak düzenlenmiştir. Urfi’nin bu *Divan*’ından başka bir divanı daha olduğunu ve bunu Fethpur Sikri yolculuğu sırasında denize düşürdüğünü gazelinden anlamaktayız. Urfi, Nizâmî Gencevi’nin *Mahsen’ül Esrar* ve *Hüsrev ü Şîrin* gibi eserlerine nazireler yazmıştır. Şiir yeteneğinin Nizâmî ile aynı seviyede olduğunu iddia etmiştir. Şiir kabiliyetinin Fars şiirinin usta şairlerinden daha iyi olduğunu kanıtlamak için bu minvalde şiirler kaleme almıştır. Sebki-Hindi akımının öncüleri arasında yer alan Urfi, şiire kendi üslup ve tarzını yansıtmıştır. Şiirinde biçimden çok mana ön plandadır. Konuşma dilini şiirinde kullanmaktan çekinmemiştir. Kurallara bağlı kalmak yerine yeni bir şiir tarzı geliştirmiş ve bu tarzıyla kendinden sonra gelen şairlere örnek olmuştur.³⁵

³² Soydan, *Hareket Zili*, s. 284.

³³ Rıza Kurtuluş, “Örfi-i şîrâzî”, *DİA*, İstanbul 2007, C 34, s. 96- 97.

³⁴ Mehmet Akif Gözitok, “Urfi-İ Şirazî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti Ve Edebiyatımıza Yansımaları”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, Aralık 2018, C 3, S 7, s. 27- 28.

³⁵ Gözitok, “Urfi-İ Şirazî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti Ve Edebiyatımıza Yansımaları”, s. 30- 33; Muhammed Hekim Azad, “The Effects of Orfi Shirazi on Safavid Era Poets”, *Institute for Humanities and Cultural Studies*, Meşhed 1387/ 2009, S 20, s. 104- 107.

İkbal, *Bang-i Dara* eserinde Urfi'nin beytine tazmin yazmıştır. Urfi'nin hayal gücüne olan hayranlığını bu tazminin ilk mısrasında dile getirmiştir. Onun muhayyilesine İbn-i Sina ve Farabi'yi feda etmiştir. İkbal'in gözünde Urfi, İslam âleminin iki filozofundan daha derin bir anlam inşa etmiştir. İkbal, bu tazmini ile Urfi'yi tekrar hatırlatmak onun derin kavrayışına toplumu muhatap etmek istemiştir. Urfi, Hint Müslümanları için uzak bir isim değildir. Hint toplumunun yakından tanıdığı ve İran'da olduğu gibi Hindistan'da meşhur olmuş bir şairdir. İkbal şiirin son beytinde Urfi ile konuştuğunu tahayyül eder ve ona toplumun durumunu sorar. Urfi'nin türbesinden cevap almışçasına onun beytini yazarak sorusuna cevap verildiğini yazar. İkbal her iki beyitte de Urfi'nin mazmunları kullanmadaki ustalığını kendi ustalığıyla harmanlayarak sunmuştur. Fars edebiyatını yakinen tanıyan ve takip eden İkbal 'in Urfi'den etkilenmemesi düşünülemez.³⁶

عرفی

محل ایسا کیا تعمیر عرفی کے تخیل نے

تصدق جس پہ حیرت خانہء سینا و فارابی

فضائے عشق پر تحریر کی اس نے نوا ایسی

میسر جس سے ہیں آنکھوں کو اب تک اشک عنابی

مرے دل نے یہ اک دن اس کی تربت سے شکایت کی

نہیں ہنگامہ عالم میں اب سامان بیتابی

37 ...

URFÎ

Urfi'nin hayal gücü öyle bir saray inşa etti ki

Feda edilir ona Sina ve Farabi'nin şaşkınlık hanesi.

Aşk fezasına öyle nağmeler yazdı ki

Gözler onlar sayesinde renkli yaşlarla hâlâ nemli.

Gönlüm bir gün onun türbesinde şikâyete başladı

Kalmadı dünya hengâmesiyle uğraşacak hali.

³⁶ Chishti, **Bang-i Dara ma Sharh**, s. 626- 628; Muhammed Varis, "Bang-i Dara Ka Ek Kırdar- Urfi Şirazi", *Urdu Mahfil*, 2007, <https://www.urduweb.org/mehfil/threads/%E2%80%8C-عرفی-ایک-کردار-بنانگ-> شیرازی. (14.01.2022). 6971.

³⁷ Iqbal, **Bang-i Dara**, s. 238.

İkbal'in Fars şairlerine yer verdiği ikinci eseri *Bal-i Cibril*'dir. Eser hakkında genel bilgi verildikten sonra *Bal-i Cibril* eserinde geçen isimlere yer verilmiştir.

BAL-İ CİBRİL (CEBRAİL KANADI)

1935 yılında yayımlanan *Bal-i Cibril* Muhammed İkbal'in Urduca kaleme aldığı ikinci eseridir. *Bal-i Cibril*, İkbal'in en çok baskısı yapılan ve çok beğenilen Urduca eseri olmuştur. Bu eserde şiirsellik ön plandadır ve konu bakımından geniş bir yelpazeye sahiptir. Benlik, akıl, aşk, tasavvuf, kalenderlik gibi pek çok konu işlenmiştir. Kitap iki bölümden oluşmakta ve ilk bölüm gazellerle başlamaktadır. İkbal ilk beş gazelde hakiki maşuka hitap etmiştir. Bu eserde ye alan "Sakinâme" adlı gazel Urdu edebiyatının en güzel gazelleri arasında yer almaktadır. Gazellerin yanı sıra kitapta kıtalar da bulunmaktadır. Farsça kaleme aldığı şiirlerde yansıttığı düşünceleri bu eserinde Urduca ifade etmiştir. Benlik felsefesini açıkça ifade ettiği ilk eser olarak kabul edilmektedir. Şiirlerden bazılarını Avrupa ve diğer seyahatleri sırasında kaleme almıştır. Hekim Senâî'nin mezarını ziyaretten sonra kaleme aldığı şiirler de bu eserde bulunmaktadır. Bu eserde yeni ve eski şiir tarzını yansıttığı görülmektedir. Felsefi ve tasavvufi şiirler bulunmaktadır. İkbal bu eserindeki bazı şiirlerinde Camî ve Bidil'in tarzını benimsemiştir. Rumi'nin düşünce ve öğretisi çerçevesinde şiirler kaleme almıştır.³⁹ İkbal, başta piri Rumi olmak üzere Fars Edebiyatının en önemli şairleri Enveri, Senâî, Selman Lahori, Firdevsî, Kâânî- i Şirazi ve Attar isimlerine bu eserinde yer vermiştir. Beyitlerinden alıntılar yaparak tazminler yazmıştır.

9. EBU'L HASAN HAKÂNÎ (أبو الحسن الخرقاني):

Mutasavvıf Hasan Harakânî, Bistâm şehrinin Harakân köyünde dünyaya gelmiştir. Kaynaklara göre doğum tarihi hicri 352 yılı kabul edilmektedir. Gazneli devletinin en parlak döneminde yaşamış olan Harakânî, fakir bir ailede doğmuş ve geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamıştır.⁴⁰ Bâyezîd-i Bistâmî'nin türbesini ziyaret etmiş ve onu şeyhi olarak kabul etmiştir. Bu yüzden Üveysi olarak nitelendirilir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Bazı kaynaklarda da Ebü'l-Abbas el-Kassâb'ın müridi olduğu belirtilmektedir. Hasan Harakânî Şathiyeleri ile bilinen bir mutasavvıftır. British Museum'da tek bir nüshası bulunan *Nûrî'l-'ulûm* adlı eseri vaaz, münacat, nasihatler ve

³⁸ Soydan, **Hareket Zili**, s. 276.

³⁹ Yusuf Salim Chishti, **Bal-e-Jibreel**, Etiqad Publishing House, New Delhi 1997, s. 3-17.

⁴⁰ Ayfer Can, "Ebu'l- Hasan Harakani'nin Hayatı ve Eserleri", *Harakani Dergisi Harakani Quarterly*, 2014, S 1, s. 35, 37.

menkıbelerini içermektedir. Ferîdüddin Attâr *Tezkiretü'l-evliya* eserinde pek çok şathiyesini nakletmiştir. Nakşibendilikte önemli bir yeri olan Harakânî, Mevlana Celâleddîn-i Rumi ve Aynülküdat el-Hemedânî gibi mutasavvıfları çok etkilemiştir. Hicri 425 yılında vefat etmiş fakat etkisi ölümünden sonra da devam etmiştir.⁴¹

Talmihat-ı İkbâl eserine göre İkbâl'in Ebul Hasan olarak ifade ettiği kişi Hasan Harakânî'dir. Mutasavvıf ve Beyazîd Bastamî'ye bağlı olduğu için İkbâl'in Hasan Harakânî'yi kast etmesi muhtemeldir.⁴² Hacı Hamid Yezdanî, *Bal-i Cibril* şerhinde İkbâl'in Ebul Hasan'la Hasan-ı Basrî'yi kastettiğini ve bu şiirinde bir âlim ve zahit olan Hasan-ı Basrî'den bu derin sözü öğrendiğini belirtmiştir. İkbâl'in bu şiirde ruhun Allahtan bir cüz olduğu ve bedeninin ölümü ile yok olmayacağı vurgulanmak istenir.⁴³ Şiir tasavvufi bir anlama sahip olduğu için iki mutasavvıftan hangisini kastettiğini belirlemek biraz zordur. Asrar Zaidî, *Bal-i Cibril* şerhinde farklı bir yorumda bulunur. Ghulam Rasul Mehr bu ismin Hasan Harakânî olduğunu ifade eder. Fakat kendisi bu görüşe katılmaz ve Ebul Hasan'ın Hz. Ali olduğunu iddia eder. Hz. Ali'nin lakabının Ebu'l Hasan olduğunu ve bu yüzden İkbâl'in Hz. Ali'yi kast ettiğini belirtir. Bu rubai insanın Allah'ın nurundan bir parça olduğunu ifade eden ayete gönderme yapar. İnsanın bedeni ölür, bedeninin ölmesiyle ruh ölmez. Ruh olmayınca insan sadece bir toprak yığındır.⁴⁴ Bu yorumlar dışında farklı internet kaynaklarında Ebu'l Hasan'ın Ebü'l Hasan Eş'arî olduğu da idda edilmektedir. İkbâl'in bu rubaide Ebu'l Hasan ile kimi kast ettiğini tam olarak tespit etmemiz mümkün değildir. İkbâl'in bu isimlerden sadece birinden ya da hepsinden etkilenmiş olması da muhtemeldir. Nitekim İkbâl İslam âlemine yön vermiş âlim, edip, şair ve mutasavvıfların öğretilerini kendi tasavvuruyla yeniden şekillendirmiş ve Müslüman uluslara öyle aktarmıştır. Her fırsatta toplumu eğitmeyi amaçlayan İkbâl bu rubai ile de Müslüman uluslara ders vermek istemiştir. Ebul Hasan ismi İkbâl'in *Bal-i Cibril* eserinin rubailer kısmında geçmektedir.

یہ نکتہ میں نے سیکھا بوالحسن سے
کہ جاں مرتی نہیں مرگ بدن سے
چمک سورج میں کیا باقی رہے گی
اگر بیزار ہو اپنی کرن سے⁴⁵

⁴¹ Süleyman Uludağ, "Harakânî" *DİA*, İstanbul 1997, C 16, s. 93-94.

⁴² Abid, *Talmihat-ı İkbâl*, s. 203.

⁴³ Khwaja Hameed Yazdani, *Sharh-e Bal-e Jibreel*, Sang-e Meel Publications, Lahor 2005, s. 132-133.

⁴⁴ Asrar Zaidî, *Sharh e Bal-e Jibreel*, Majlis Iqbal, Lahor 2016, s. 468.

⁴⁵ Allama Iqbal, *Kulliyat-E-Iqbal (Bal-e Jibreel)*, Markazi Maktaba Islami, Delhi 1999, s. 71.

Şunu öğrendim Ebu Hasan'dan:

Can ölmez beden ölmesiyle, der.

Güneşte parıltı kalır mıydı hiç

Kendi ışınından bıcarsa eğer?⁴⁶

10. ENVERÎ (أوحد الدين أنوري):

Evhadüddin Enverî, Horasan'ın Hâveran bölgesine bağlı Ebîverd ilçesinde doğmuştur. Enverî ilk olarak doğduğu bölgeye nispetle Hâverî mahlasını seçmiştir. Daha sonra hocasının isteği ile Enverî mahlasını kullanmıştır. Enverî, eğitimini Tûs'ta Medrese-i Mansûriyye'de tamamlamıştır. Özellikle Matematik alanında büyük başarı sağlamıştır. Devletşah'a göre Enverî bir gün önünden bütün vakarı ve ihtişamı ile geçen kişinin saray şairi olduğunu öğrenince o gece bir kaside yazmıştır. Yazdığı kasideyi Sultan Sencar'a okumuş ve beğenisini kazanarak himayesine girmiştir. Ancak bu görüşe katılmayıp Enverî'nin uzun süredir şiir yazdığı fakat saraya girmenin bir yolunu bulamadığını ifade edenler de vardır. Buna sebep olarak da saray şairi Muizzi'nin kimseye fırsat vermediğini gösterirler. Nitekim Enverî yazdığı kasideyi sultana dinletmiş ve saray şairleri arasına girmiştir. Enverî'nin Nücum ilmi hakkında da geniş bir bilgisi vardır. Yedi gezegenin Mizan burcunda bir araya gelmesiyle büyük bir felaket yaşanacağını söylemiş fakat belirlenen tarih geldiğinde hiçbir hadise yaşanmayınca tepki ile karşılaşmıştır. Enverî bu olaydan sonra saraydan ayrılarak Nişabur'a gitmiştir. Şöhreti geniş bir coğrafyaya yayılan Enverî'yi sarayında ağırlamak isteyen şahlar davet mektupları göndermişlerdir. Enverî Belh'e gitmiş ve sultandan orada kalmak için izin almıştır. Hiciv türünde de usta olan Enverî hicivleri yüzünden çok düşman kazanmıştır. Onu kıskanan şairler kendileri hicivler yazarak onun adıyla yaymışlardır. Belh halkını hiciv eden bir manzume yüzünden halkın tepkisine maruz kalmıştır. *Makamat-ı Hamidi* yazarı Kadı Hamîdüddin sayesinde kurtulmuştur. Sonunda hiciv yazmayı bırakarak bir köşeye çekilmiştir. Ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Devletşah'a göre hicri 547 yılında Belh'te vefat etmiştir.⁴⁷

Enverî İran'da üç şiir peygamberinden biri olarak kabul edilir. Bu şairlerden Firdevsî mesnevi, Sadî gazel ve Enverî kaside türünde şöhret kazanmıştır. Enverî kaside türünde yeni mazmunlar ve teşbihler üretmiştir. Şibli Numani, Enverî'nin hiciv türünde çok başarılı olduğunu ifade etmiştir. Hiciv türünde hakaret etmeden, akılcıca ve nazik mazmunlar

⁴⁶ Celal Soydan, **Cebrail Kanadı**, Hece yayınları, Ankara 2015, s. 105.

⁴⁷ Allama Şibli Numani, **Sherul Ajam**, Matbaa-i Maarif Pres, Azamgarh 1908, C 1, bs. 3, s. 262-271.

ortaya çıkardığını söylemiştir. Enverî, şiirinde Arapça terkipler, lafızlar, telmihleri ustalıkla kullanmıştır. Kısa cümlelerle derin anlamlar ifade etmiştir.⁴⁸ Irak ekolünün en önemli şairidir. Kasideler dışında gazel, mesnevi, irfani ve ahlaki anlamlar ihtiva eden kıtalar yazmıştır. Şiirini felsefi düşüncelerle süslemiştir.⁴⁹

Muhammed İkbâl, Enverî'nin “ ان شنیدستی کہ روزی زیرکی با ابلہی گفت کین والی شہر ما گدایی ”⁵⁰ بی حیاست kütasından etkilenerek *Bal-i Cibril* eserinde “گدائی” adlı şiiri yazmıştır.⁵¹ Enverî'nin şiirdeki ustalığını kendi şiirinde yeniden harmanlayarak yansıtmıştır. Her fırsatta Fars edebiyatı şairlerine şiirlerinde yer veren İkbâl bu şiirinde de Enverî'yi seçmiştir. Enverî'den aldığı kıtayı topluma ders vermek için yeniden yorumlayarak yazmıştır. Adalet sistemini, yöneticilerin aç gözlüklerini ve halkı sömürmelerini eleştirmiştir. Ulusun yoksulluk ve sefaletinin sebebi olarak mir ve sultanları göstermiştir.⁵² İkbâl, Urduca yazdığı *Zarb-ı Kelim* eserinde de Enverî'ye atıfta bulunmuştur.

گدائی

مے کدے میں ایک دن اک رند زیرک نے کہا
 بے ہمارے شہر کا والی گدائے بے حیا
 تاج پہنایا ہے کس کی بے کلابی نے اسے
 کس کی عربانی نے بخشی ہے اسے زریں قبا
 اس کے آب لالہ گوں کی خون دہقان سے کشید
 تیرے میرے کھیت کی مٹی ہے اس کی کیمیا

53 ...

DİLENCİLİK

Bir gün meyhanede bilge bir rint dedi ki

Şehrimizin hâkimi utanmaz dilencinin biridir.

Kimin külahsız kalması sayesinde taç giydi o?

Kimin çıplaklığı ona yaldızlı giysiler bahşetmiştir?

⁴⁸ Numani, *Sherul Ajam*, s. 273, 275-283.

⁴⁹ Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, s. 208.

⁵⁰ “Duydum ki bir gün bir akıllı bir aptala dedi bizim şehrin hâkimi utanmaz bir dilencidir.”

⁵¹ Yazdani, *Sharh-e Bal-e Jibreel*, s. 175-176.

⁵² Zaidi, *Sharh e Bal-e Jibreel*, s. 511.

⁵³ Allama Iqbal, *Bal-e Jibreel*, Kapoor Art Printing Works, Lahor 1935, s. 158.

*Senin benim tarlamın toprağı onun kimyası,
İçtiğı lale renkli su, çiftçinin kanından çekilmiştir.*

...⁵⁴

11. FERİDÜDDİN ATTAR (فرید الدین عطار):

Muhammed Ferîdüddin Attar, hicri 513 yılında Nişabur'da dünyaya gelmiştir. Babası eczacılık mesleğini icra ettiği için kendisi de babasının yanında çalışmış ve Attar lakabını almıştır. Sadece eczacılık değil aynı zamanda doktorluk da yapmıştır. Attar'ın eserlerinden tasavvufa yöneldikten sonra da mesleğine devam ettiği anlaşılmaktadır. Tasavvufa nasıl yöneldiği ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bazı kaynaklarda babasının Kutbüddin Haydar'ın müridi olduğu ve kendisinin de küçüklüğünden beri tasavvufa meyilli olduğu belirtilmiştir. Tezkire yazarları ise dükkânna gelen bir dervişten çok etkilendiğini ve tasavvufa yöneldiğini belirtir. Eserlerinden uzun süre seyahat ettiği ve birçok ülke gezdiği görülmektedir. Attar, *Lisan-ül Gayb*'da Hindistan, Mekke, Medine, Horasan, Şam ve Türkistan'ı gezdikten sonra Nişabur'da inzivaya çekildiğini yazar. Birçok âlimden feyiz almış olmasına rağmen Devletşah'a göre Mecdüddin Bağdâdî'nin mürididir. Moğolların Nişabur'u işgal ettikleri dönemde, hicri 627 yılında bir Moğol tarafından öldürülmüştür. Attar'ın en önemli eserleri arasında *İlahiname, Esrarname, Musibetname, Mantık 'ut-tayr, Bülbülname, Haydarname, Muhtarname* ve *Tezkiretü'l Evliya* gelmektedir. Ayrıca rubai ve gazellerden oluşan bir divanı vardır. Attar; Rumi, Senâî, Evhadüddin'in aralarında olduğu dört mutasavvıf şairden biridir. Rumi bir beyitinde kendilerinin Attar ve Senâî'den sonra geldiğini belirtir. Bu beyite İkbâl'de *Bal-i Cibril* eserinde yer vermiş, Attar ve Rumi'ye atıfta bulunmuştur. Attar şiirlerinde tasavvufu işlemiş fakat Senâî'nin ulaştığı seviyeye çıkamamıştır. Düşüncelerini sade ve akıcı bir üslupla işlemiştir. Yeni mazmunlar ve terkipler kullanmıştır. Vahdeti vücut konusuna şiirlerinde çok fazla yer vermiştir.⁵⁵

Attar, birçok mutasavvıf şaire örnek olmuş ve onları etkilemiştir. Muhammed İkbâl'de Attar'dan çok etkilenmiştir.⁵⁶ İkbâl Farsça kaleme aldığı eserlerinde ve Urduca eserlerinde Attar'a sık sık atıfta bulunmuştur. Attar'ın beyitlerine tazminler yazmıştır. Özellikle *Zebur'u Acem* ve *Bal-i Cibril* İkbâl'in Attar'a atıf yaptığı eserleridir. İkbâl, benliğin önemini vurgulamak için yazdığı gazelde Attar, Gazali, Rumi ve Razi gibi mutasavvıflara atıfta bulunmuştur. İnsanın benliğini keşfetmesi ile sahip olduğu gücün

⁵⁴ Soydan, *Cebrail Kanadı*, s. 134.

⁵⁵ Numani, *Sherul Ajam*, C 2, s. 8-16.

⁵⁶ Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, s. 323.

farkına varacağını ifade etmiştir. Benliğini fark eden bir insan kölelik zincirinden kurtulur. İktbal'in bu gazeli Müslüman uluslara ders vermek için yazılmıştır. Gazel tasavvufi anlamlar barındırmaktadır. Bu yüzden Attar ve diğer mutasavvıf şairlere yer vererek şiirde anlam derinliğini daha da güçlendirmiştir.⁵⁷ İktbal, ilmin tek başına hayattaki sorunları anlamaya ve onların üstesinden gelmeye yaramayacağını, devrimci bir düşünce ve amelin işe yarayacağını ifade eder. İktbal'e göre bunlar ilahi bilgi ile elde edilir. İktbal, ne kadar büyük âlim ve mutasavvıf olursa olsun ilahi bilgi olmadan bunun bir önemi olmadığını vurgular. Müslüman uluslarda hâlâ tutku olduğunu ifade eder. İyi bir rehberin Müslüman ulusları harekete geçireceğini belirtir.⁵⁸ Attar gerek eserleri gerek düşünceleri ile İktbal'e örnek olmuş bir mutasavvıf şairdir. İktbal şiirinde Attar'a yer vererek Fars edebiyatına hâkimiyetini ve Attar'ın düşüncelerine ne kadar önem verdiğini bir kez daha göstermiştir.

جب عشق سکھاتا ہے آداب خود آگاہی
 کہلتے ہیں غلاموں پر اسرار شہنشاہی
 عطار ہو رومی ہو رازی ہو غزالی ہو
 کچھ ہاتھ نہیں آتا ہے آہ سحرگاہی
 نومید نہ ہو ان سے اے رہبر فرزانه
 کم کوش تو ہیں لیکن ہے ذوق نہیں راہی
 59
 ...

Aşk, kişiye kendini tanıma yolunu öğrettiğinde

Köleler, hükümdarlık sırlarına vâkıf olurlar.

İster Attar, ister Rumî, ister Razi, ister Gazzali

Hiçbir şey ele geçmez seher ahları olmadan.

Umudunu kesme onlardan ey akıllı rehber;

Rahat düşkünüdürler ama tutkusuz değildir yolcular.

...⁶⁰

12. FİRDEVSÎ (حکیم ابوالقاسم فردوسی توسی):

⁵⁷ Chishti, *Bal-e-Jibreel*, s. 411-413.

⁵⁸ Zaidi, *Sharh e Bal-e Jibreel*, s. 432-433.

⁵⁹ Iqbal, *Bal-e Jibreel*, s. 82-83.

⁶⁰ Soydan, *Cebraill Kanadı*, s. 69.

Ebu'l Kasım Fahreddin adı, Firdevsî mahlasıdır. Doğum yeri ve tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Ölüm tarihi hicri 411 yılından yola çıkılarak hicri 323 yılında Tûs şehrinde dünyaya geldiği kabul edilir. *Şâhnâme* eseriyle dünya çapında şöhret kazanmıştır. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'yi yazmaya başlamasıyla ilgili farklı rivayetler vardır. *Şâhnâme* yazılma emrinin Sultan Mahmut tarafından verildiği ve Firdevsî'nin de bunu duyup *Şâhnâme* yazmaya başladığı iddia edilir. Firdevsî Gazne'de dört yıl ara vermeden *Şâhnâme* tasnifi yapmıştır. *Şâhnâme* tasnifinin yirminci yılında genç yaştaki oğlunu kaybetmiştir. Oğlunun ölümünden duyduğu üzüntüyü eserinde dile getirmiştir. Eserini tamamladıktan sonra sultana sunmuş ancak beklediği karşılığı alamamıştır. Sultanın ilgi göstermemesi farklı sebeplere dayandırılır. Tezkire yazarları Sultan Mahmud'un Firdevsî'nin kıymetini bilmediği ve ona gereken değeri vermediği kanısında birleşirler. Firdevsî uzun süre sıkıntı içerisinde yaşamış ve şehir şehir gezmiştir. Sultan Mahmud, Firdevsî'nin değerini anladığında Firdevsî vefat etmiştir. Rivayete göre şehrin bir kapısından Firdevsî'nin na'sı çıkarken diğer kapıdan sultanın ona gönderdiği hediyeler girmiştir. Bir fetva üzerine Firdevsî'nin na'sı şehir içine gömülmemiş ve şehrin dışında kendi mülkü içinde bir yere defnedilmiştir.⁶¹ *Şâhnâme* dünya klasikleri arasında kabul edilen bir eserdir. Eserde İran medeniyet ve kültürü destansı bir dille anlatılır. *Şâhnâme* eserinden etkilenen birçok şair o tarzda eserler kaleme almaya çalışmıştır. Nizâmî'nin *İskendername* adlı eseri bunlardan biridir.⁶²

İkbal, *Bal-i Cibril* eserinde Firdevsî'ye atıfta bulunmuştur. Firdevsî'nin basiretinin acem halkının gözünü açtığını vurgulamıştır. Şiirin son mısrasını Firdevsî'nin beytinden almıştır. İkbal, Firdevsî'nin basiret ve hikmet sahibi bir şair olduğunu ifade etmiştir. Onun ferasetini örnek göstermiş ve zenginlik karşılığında benliğin satılmamasına vurgu yapmıştır.⁶³ İkbal, dikkatini çeken bir beyit olduğunda onu düşüncesini desteklemek için kullanmıştır. Firdevsî'nin bu beyiti de İkbal'in dikkatini çekmiş ve ona tazmin yazmıştır. İkbal, servet için benliğin feda edilmemesi gerektiği mesajını vermiştir. Kalıcı bir değer geçici bir heves için değiştirilmemelidir. Firdevsî ve İkbal her ikisi de servet için ahlaki değerlerin terk edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁴

⁶¹ Numani, **Sherul Ajam**, s. 87-106.

⁶² Abid, **Telmihat-ı İkbal**, s. 235.

⁶³ Zaidi, **Sharh e Bal-e Jibreel**, s. 573-574.

⁶⁴ Chishti, **Bal-e-Jibreel**, s. 815-816.

خودی

خودی کو نہ دے سیم و زر کے عوض
 نہیں شعلہ دیتے شرر کے عوض
 یہ کہتا ہے فردوسی دیدہ ور
 عجم جس کے سترے سے روشن بصر
 ز بہرِ درم تُند و بدخو مباحش“
 ”تُو باید کہ باشی، درم گو مباحش“⁶⁵

BENLİK

*Benliğini verme altın-gümüş karşılığında**Alev vermezler kıvılcım karşılığında.**Şöyle der gören göz sahibi Firdevsî,**Ki Acem gözünü parlatmıştır onun sürmesi:**“Para uğruna kötü ve alçak huylu olma**Olman gerektiği gibi ol, para tutkunu olma!”⁶⁶***13. KĀĀNĪ -i ŞĪRĀZĪ (فائز شیرازی):**

Mirza Habîbullah Kāânî, hicri 1223 yılında Şiraz'da doğmuştur. Erken yaşta şiir yazmaya başlamış ve ilk olarak “Habib” mahlasını kullanmıştır. Horasan valisi Şücâüssaltana'nın himayesine girince “Kāânî” mahlasını kullanmaya başlamıştır. Şücâüssaltana'nın yanından ayrıldıktan sonra bir süre seyahat etmiş ve bu seyahatte birçok âlim ve şairle tanışma fırsatı bulmuştur. Daha sonra Tahran'a gidip Kaçar hanedanı Feth Ali Şah'ın himayesine girmiş ve burada müctehidü'ş-şuara lakabını almıştır. Nasırüddin Şah, Kāânî'yi saray şairi yapmış ve meliküş'ş-şuara mertebesine yükseltmiştir. Kāânî, hicri 1270 yılında Tahran'da vefat etmiştir. Şiirde manadan çok şekle önem vermiştir. Fransızca bildiği için Batı dilini bilen ilk İranlı şair kabul edilir. Kaçar döneminin en önemli şairi sayılan Kāânî, gazel, kaside ve musammat türünde şiirler yazmıştır. Külliyyatı methiye, kaside ve gazellerden oluşmaktadır.⁶⁷

Muhammed İkbâl'in *Bal-i Cibril* eserinde yer verdiği İranlı şairlerden biri de Kāânî Şirazi'dir. Kāânî'nin bir beytinini seçerek ona tazmin yazmıştır. Okul hocalarına öğüt

⁶⁵ Iqbal, *Bal-e Jibreel*, s. 213.⁶⁶ Soydan, *Cebrail Kanadı*, s. 186.⁶⁷ Rıza Kurtuluş, “Kāânî-i Şirâzî”, *DİA*, İstanbul 2001, C 24, s. 1.

veren bu şiirde gelecek nesillerin eğitiminde hocalara düşen görevin önemi vurgulamıştır. İkbâl, hocaların öğrencilerin düşünce ve eğitim düzeyini inşa etmede mimar görevi gördüklerini ifade etmiştir. Kâânî'nin beytini de bu düşüncesini desteklemek için kullanmıştır. Fıtrat ve duruma uygun bir eğitim seçilmeli ve gençler buna göre eğitilmelidir. İkbâl, eğitim ve eğitim modelinin birbirine uygun olması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁸ Salim Chishti, şerhinde Kâânî'nin beytini Müslüman gençlerin kalbinde İslam ve peygamber aşkı olmasını istiyorsanız, gençler ve kuran arasında engel koymayınız. Eğer bir engel varsa onu da uzaklaştırın şeklinde yorumlamıştır.⁶⁹

شیخ مکتب سے

شیخ مکتب ہے اک عمارت گر

جس کی صنعت ہے روح انسانی

نکتہء دلپذیر تیرے لیے

کہہ گیا ہے حکیم قانی

"پیش خورشید بر مکش دیوار

خوابی ار صحن خانہ نورانی" ⁷⁰

OKUL HOCALARINA

Okul hocası bir mimardır;

Sanat alanı ise insan ruhudur.

Şair Hekim Kâânî bilge:

Senin için veciz bir şey söyledi:

"Güneşin önüne duvar örme

*Eğer avlunda aydınlık istiyorsan."*⁷¹

14. MES'ÛD-i SA'D-i SELMÂN LAHORÎ (مسعود سعد سلمان):

Gazneli Dönemi en önemli şairlerinden Mesud Selman Lahor'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur ancak hicri 438- 440 yılları arasında doğduğu düşünülmektedir. Aslen Hemedanlı olan babası Lahor'da mevki sahibi olmuştur. Mesud,

⁶⁸ Zaidi, *Sharh e Bal-e Jibreel*, s. 577.

⁶⁹ Chishti, *Bal-e-Jibreel*, s. 825.

⁷⁰ Iqbal, *Bal-e Jibreel*, s. 217.

⁷¹ Soydan, *Cebraill Kanadı*, s. 192.

iyi bir eğitim almış ve babasının mevkii sayesinde sarayda görev almıştır.⁷² Sultan İbrahim Gaznevi oğlu Seyfüddevele Mahmud'u Hindistan emiri olarak görevlendirince Mesud Salman'da onunla beraber Hindistan'a gitmiştir. Sultan İbrahim ve babası arasında anlaşmazlık çıkınca adamlarıyla beraber hapse atılmıştır. Mesud Selman'da bu olaydan nasibini almıştır. On yıl Dehek ve Su kalelerinde daha sonra üç yıl Rey kalesinde tutuklu kalmıştır. Sultan İbrahim'in vefatından sonra Hindistan hükümdarı, Ebu Nasr'ın isteği ile Mesud Selman'ı Lahor yönetimine atamıştır. Sultan, Ebu Nasr'ı hapsedince Mesud Selman'da yine tutuklanarak Merenc kalesine hapsedilmiştir. Burada 8 yıl tutuklu kalmış ve ömrünün on sekiz yılını tutuklu olarak geçiren Behram Şah Gaznevi döneminde serbest bırakılmıştır. Uzun ve haksız tutuklamalar Mesud Selman'ı çok üzmüş ve yormuştur.⁷³

Mesud Salman, şiirlerini etkileyici bir üslupla yazmış, yeni terkipler, mazmunlar üretmiştir. Şiirleri hikmet ve öğüt içermektedir. Hapis hayatı özlem ve ıstırap temalı şiirler yazmasına neden olmuştur. Hapiste yazdığı şiirler edebiyatta "habsiyye" türünün doğmasına neden olmuştur.⁷⁴ Mesud Salman, Arapça, Farsça ve Hintçe üç dilde divan hazırlamıştır. Hâfiz Mehmed Shirani'ye göre tarihçilerin Hintçe olarak kast ettiği aslında Urduca'dır. Eğer bu iddia kanıtlanırsa Mesud Selman aynı zamanda Urdu edebiyatının en eski şairleri arasına dâhil edilebilir. Nizam-i Aruzi, *Çehar Makale* eserinde Mesud Selman'ı övmüştür.⁷⁵

Muhammed İkbâl, Mesud Selman'ın bir nüktelerini alarak ona tazmin yazmıştır. Gazelde Selman'ın sözünün güzelliğini vurgulayarak onun yaşadığı sıkıntılara da atıfta bulunmuştur. Dünyanın neresine giderse gitsin çalışkan insan şikâyet etmez. Ülkesinde kazanç elde edemezse başka ülkeye gidip orada kazanabilir. Cesareti ve dayanıklılığı sayesinde her zaman kazanır. Yeter ki kaplan gibi cesur şahin gibi aramayı bilsin. Muhammed İkbâl, bu gazeliyle Müslüman gençlere cesaretin önemini vurgulayarak sıkıntılarla mücadele etmeyi öğretir. Bâtini güzelliklerin sadece görüntüden ibaret olduğunu ifade eder. İnsanın düşmanla mücadele etmesi için cesaret gerekir. İkbâl, Mesud Selman'ın üslubu, tarzı ve şiirdeki ustalığından etkilenmiştir. Nüktesine yazdığı gazelle Selma'nın sözünü yeniden yorumlamıştır.⁷⁶ Toplumu eğitmek ve ders vermek isteyen İkbâl, Selman'ın öğüt içeren nüktelerinden faydalanmıştır. Usta şairlere şiirlerinde yer vererek

⁷² Rıza Kurtuluş, "Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân", *DİA*, Ankara 2004, C 29, s. 352-353.

⁷³ Abid, **Telmihat-ı İkbâl**, s. 222.

⁷⁴ Kurtuluş, "Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân", s. 352-353.

⁷⁵ Abid, **Telmihat-ı İkbâl**, s. 222-223.

⁷⁶ Zaidi, **Sharh e Bal-e Jibreel**, s. 453-454; Chishti, **Bal-e-Jibreel**, s. 487-488.

kalemını daha da güçlendirmiştir. İkbâl'in Fars şairlerinden seçkiler yapması Fars edebiyatına olan hâkimiyetini göstermektedir.

بے یاد مجھے نکتہ سلمان خوش آہنگ
دنیا نہیں مردان جفاکش کے لیے تنگ
چیتے کا جگر چاہیے شاہیں کا تجسس
جی سکتے ہیں بے روشنی دانش و فرہنگ
کر بلبل و طاؤس کی تقلید سے توبہ
بلبل فقط آواز بے طاؤس فقط رنگ⁷⁷

Hatıramdadır güzel sesli Salman'ın şu nüktesi:

“Dünya cefakâr insanlar için dar değildir.”

Kaplan yüreği gerek, şahin arayışı gerek;

Bilim ve kitabın ışığı olmadan da yaşanabilmektedir.

Bülbül ve tavus kuşu taklidine tövbe et

Bülbül sadece ses, tavus kuşu ise renkten ibarettir.⁷⁸

15. MEVLANA CELÂLEDDİN-İ RUMÎ (مولانا جلال الدین رومی):

Mevlana Celâleddin Rumi, hicri 604 yılında Belh şehrinde dünyaya geldi. İlk hocası babası mutasavvıf Bahâeddin'dir. Daha sonra babasının öğrencisi Seyyid Burhânüddîn'den ilim tahsil etmiştir. Bahâeddin, Yunan felsefesi ve Yunan felsefesini benimseyen Fahreddin er-Râzî'yi eleştirmesi yüzünden ülkeyi terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bahâeddin ve ailesi yol üzerinde uğradıkları şehirlerde bir süre konaklamış, hicri 610'da Nişabur'a ulaşmışlardır. Burada Ferîdüddin Attar ziyaretlerine gelmiş ve 6 yaşındaki Mevlana'ya *Esrarname* mesnevisini hediye etmiştir. Bahâeddin ve ailesi Nişabur'dan Hicaz, Şam, Zincan(Erzincan), Akşehir üzerinden Larende(Karaman)'ye ulaşmıştır. Keykubat'ın daveti üzerine 628 yılında Konya'ya yerleşmiştir. Bahâeddin hicri 628 yılında vefat etmiştir. Seyyid Burhânüddîn, Bahâeddin'in vefatından sonra Konya'ya gelmiştir. Mevlana'nın Bâtîni ilimleri öğrenmesi için teşvik etmiş, bir süre Sülûk ve tarikat dersleri vermiştir. Babasının vefatından bir yıl sonra Mevlana tahsilini tamamlamak için Halep'de bulunan Halaviyye Medresesi'ne gitmiştir. Burada Arapça, fıkıh, hadis, tefsir ve mantık

⁷⁷ Iqbal, **Bal-e Jibreel**, s. 109-110.

⁷⁸ Soydan, **Cebrail Kanadı**, s. 93.

ilimlerini tahsil etmiştir. Daha sonra Şam'a gitmiş ve burada tahsiline devam etmiştir. Mevlana'nın Bâtîni ilimlerde derinleşmesi Şemsi Tebrizi ile karşılaşmasından sonra başlamıştır. Bu karşılaşma Mevlana'nın hayatının en önemli dönüm noktası olmuştur. Mevlana, Hüsameddin Çelebi'nin teşviki ile *Mesnevi* eserini kaleme almıştır. Hicri 672 yılında Konya'da vefat etmiştir. Mevlana'nın *Divan* eseri Şemsi Tebrizi ile karşılaşmasından sonra kaleme aldığı şiirleri kapsamaktadır. *Divan*'da Şemsi Tebrizi mahlasını kullanmıştır. Meşhur eseri *Mesnevi* dünya çapında şöhret kazanmış ve birçok dile çevrilmiştir. Mevlana'nın *Divan* ve *Mesnevi* dışında *Fihi Ma Fih*, *Meclisi Seb'a* ve *Mektubat* adlı eserleri bulunmaktadır.⁷⁹

İkbal, Urduca eserleri *Bal-i Cibril* ve *Zarb-ı Kelim*'de Rumi'ye atıfta bulunmuş, beyitlerini düşüncelerini ifade etmek için kullanmıştır. Müslüman uluslara ders vermek ve eğitmek için Rumi'den alıntılar yapmıştır.

İkbal'in düşünce ve fikirlerinin şekillenmesinde Rumi'nin düşünceleri ve fikirleri etkili olmuştur. İkbal, *Bal-i Cibril* eserinde Rumi'yi yüceltmiş ondan sonra İran coğrafyasında böyle bir âlimin bir daha çıkmadığını vurgulamıştır.⁸⁰ Muhammed İkbal, mürşidi olarak kabul ettiği Mevlana Rumi'ye sadece Urduca eserlerinde değil Farsça eserlerinde de yer vermiştir.

İkbal, Mevlana'ya olan saygı ve sevgisini şiirlerinde dile getirmiştir. Pir-i Acem, Pir-i Rum, Mevlana Rum, Celal, Molla Celal, Mürşidi Rumi gibi farklı isim ve sıfatlarla Rumi'ye hitap etmiştir. İkbal, Farsça eserleri *Asrar-i Hudi*, *Rumuz-i bi Hudi*, *Musafir*, *Pes çe bayed kerd*, *Cavidname*, *Peyam-i Maşrik*'te Mevlana Rumi'nin beyitlerine yer vermiş ve onlardan ders alınmasını sağlamıştır. İkbal, kendini sadece Mevlana'nın mürşidi değil öğrencisi ve manevi evladı olarak görmektedir. İkbal, *Bal-i Cibril* eserinde "Mürşit ve Mürit" adlı şiirini Mevlana ile soru-cevap şeklinde kaleme almıştır. Şiirde İkbal, Mevlana'ya Urduca sorular sormuş Mevlana ise Farsça cevaplar vermiştir. İkbal bu şiirinde gerçekten Mevlana ile konuşuyormuş izlenimi verir. Mevlana, İkbal'in gözünde Batı filozoflarından daha üstün bir makamda yer almaktadır. İkbal'in dünya görüşünün şekillenmesinde en önemli hocası şüphesiz Mevlana'dır.⁸¹

⁷⁹ Shibli Noumani, *Sawanıh Maulana Rom*, ed. Imtiaz Ali Taj, Ghalib Academy, Delhi 1961, s. 12-41, 61-63.

⁸⁰ Zaidi, *Sharh e Bal-e Jibreel*, s. 374-375.

⁸¹ Shahed Chowhadri, "Shams Tabrizi and Iqbal Lahuri", *Literary Text Research*, 1998, C 2, S 2(5. 6), s. 87-90.

İkbal'in Benlik felsefesinin oluşmasında Mevlana Rumi'nin düşünceleri etkili olmuştur. İkbal'e göre benliği yüceltme ve kâmil insan seviyesine ulaşmak sadece batı bilimleriyle olmaz. Rumi gibi aşkın kılavuz alınması gerektiğini ifade eder. *Cavidname* eserini Rumi'nin rehberliğinde yazar. İkbal, Rumi'nin tahayyülü üzerinde ne kadar etkili olduğunu her fırsatta dile getirir. İkbal, *İlm-ul İktisat* eseri dışında bütün eserlerinde Rumi'den söz eder ve onun fikirlerine yer verir.⁸²

...

نہ اٹھا پھر کوئی رومی عجم کے لالہ زاروں سے
 وہی آب و گل ایران وہی تبریز ہے ساقی
 نہیں ہے ناامید اقبالِ اپنی کشت ویراں سے
 ذرا نم ہو تو یہ مٹی بہت زرخیز ہے ساقی
 فقیر راہ کو بخشے گئے اسرارِ سلطانی
 بہا میری نوا کی دولت پرویز ہے ساقی⁸³

...

Acem'in gül bahçelerinden tekrar bir Rumî çıkmadı;

Havası suyu aynı İran'ın, Tebriz de aynıdır saki.

Ümitsiz değildir İkbal, virane tarlasından

Birazcık nem olsa, bu toprak çok verimlidir saki.

Sokağın dilencisine sultanlık sırları bahşedildi

Benim yakarışımın ederi, Perviz zenginliğidir saki.⁸⁴

16. SENÂÎ (حکیم مجدود بن آدم سنایی غزنوی):

Ebul Mecid Hekim Senâî, Gazne'de dünyaya gelmiştir. Şiirlerinde Senâî mahlasını kullanmış ve Gazneli Sultanlarını özellikle de Behram Şah'ı öven kasideler yazmıştır. Hayatında bir dönüm noktası yaşayarak tasavvufa yönelmiştir. Saraydan ayrılarak hacca gitmiş, hacdan döndükten sonra inzivaya çekilerek sadece ahlaki ve irfani şiirler söylemeye başlamıştır. En önemli eseri *Hadika* mesnevisidir. Bu mesnevi tasavvuf unsurlarını barındıran ilk Farsça mesnevi olarak kabul edilir. Senâî'den önce kimsenin tasavvufi

⁸² Celal Soydan, *İkbal'e Dair*, Hece Yayınları, Ankara 2016, s. 107-109.

⁸³ İqbal, *Bal-e Jibreel*, s. 19-20.

⁸⁴ Soydan, *Cebraail Kanadı*, s.19.

öğeleri bu kadar açık bir şekilde mesnevîde kullandığı görülmemiştir. *Hadika*'da tasavvuf merhalelerini tek tek yazmıştır. *Hadika*'da genel kaniya aykırı ifadeler kullandığı için ulemanın eleştirilerine maruz kalmış ve Behram Şah'a şikâyet edilmiştir. Kaside ve gazellerden oluşan bir divanı vardır. *Seyrû'l-ibâd*, *Karname-i Belh*, *Tarik'ul Hakikat*, *Aşkname*, *Akılname*, *Behruz Behram* önemli eserleridir. Rubaide çağdaşları gibi yeni bir tarz geliştirmemiştir. Fakat sözü açık, akıcı ve mükemmeldir. Bu bakımdan çağdaşlarından daha üstün kabul edilir. Üslubu Ferruhî'ye benzer. Selman Lahori'den çok etkilenmiş, onun farsça divanını toplamıştır. Şiire irfan ve vahdet-i vücud gibi tasavvufî öğeler eklemiştir. Kendinden sonra gelen şairleri çok etkilemiştir. Mevlana Rumi, bir mısrasında Attar ve Senâî'den çok etkilendiğini belirtmiştir. Ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Genel kaniya göre hicri 525 yılında vefat etmiştir. Devlet Şah ise ölüm tarihini hicri 576 yılı olarak belirtmiştir.⁸⁵

Muhammed İkbâl, *Bal-i Cibril* eserinin ikinci kısmında şöyle bir not düşmüştür. "Ulu Hazret Şehit Emir-ül Müminin Nadir Şah hazretlerinin lütuf ve inayeti ile Kasım 33'de (yani 1933) yazara Hekim Senâî Gaznevî'nin kutsal mezarını ziyaret etmek nasip oldu. Bu birkaç dağınık düşünce Hekim'in meşhur bir kasidesi taklit edilerek o mutlu günün anısına yazıldı."

İkbâl, Rumi'nin bir mısrası ile başlar şiire. Rumi gibi kendisinin de Attar ve Senâî'yi takip ettiğini vurgulamak ister. Bu kısımda ele aldığı ilk gazel Senâî'nin kabrini ziyaret ettikten sonra yaşadığı duyguları anlamamız açısından çok önemlidir. Senâî'nin İkbâl üzerinde bıraktığı etki bu mısralarda açıkça görülmektedir. İkbâl, ziyaret dönüşü yaşadığı coşkun duyguları bu şiiriyle ölümsüzleştirmiştir. Şüphesiz Senâî İkbâl'i etkileyen en önemli Fars şairlerinden biridir. Özellikle Senâî'nin *Hadika* eseri İkbâl için çok önemlidir. Senâî'nin tarzı, düşüncesi ve ifadeleri İkbâl'in düşünceleri üzerinde etkili olmuştur. İkbâl, Senâî'nin bu mısrasını Müslümanların içinde bulunduğu duruma örnek göstermiştir. Kendi açık sözlülüğüne vurgu yaptıktan sonra kıyamet kargaşasını aratmayacak bir durum yaşandığını vurgulamıştır. Uzaklardan Müslümanların hac için çırpındığını harem halkının ise uyuduğunu ifade eder. Senâî'nin beyti İkbâl'in tasavvuruyla yeniden şekillenmiştir.⁸⁶

...

حضور حق میں اسرافیل نے میری شکایت کی
یہ بندہ وقت سے پہلے قیامت کر نہ دے برپا

⁸⁵Numani, *Sherul Ajam*, C 1, s. 213- 217; Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, s. 223-224.

⁸⁶Zaidi, *Sharh e Bal-e Jibreel*, s. 389-390.

نہا آئی کہ آشوبِ قیامت سے یہ کیا کم ہے
 ‘گرفتہ چینیاں احرام و مگی خفتہ در بطح!’
 لبالب شیشہ تہذیبِ حاضر ہے مئے ’لا‘ سے
 مگر ساقی کے ہاتھوں میں نہیں پیمانہ ’إلا‘

87
 ...

...
Rabbin huzurunda İsrafil beni şikâyet etti;
Şu kulun vaktinden önce kıyamet koparmasa!
Ses geldi: Kıyamet kargaşasından geri midir şu olay
‘Çinliler ehramda; Mekkelilerse uyumakta Batha’da!’
Mevcut medeniyet kadehi, ağzına kadar inkârla dolu,
Ama sakinin elinde inkârı inkâr edecek ölçek yoktur.

88
 ...

İkbal’in incelediğimiz üçüncü Urduca eseri *Zarb-i Kelim*’dir. Eser hakkında bilgi verildikten sonra eserde geçen Fars şairlerine yer verilmiştir.

ZARB-İ KELİM

Muhammed İkbal’in üçüncü Urduca eseri olan *Zarb-ı Kelim* 1936 yılında yayımlandı. Bu eserde felsefe ön plandadır. İkbal’in olgunluk dönemi eseri olarak kabul edilir. Bu yüzden şiirlerde derinlik ve ciddiyet göze çarpmaktadır. İkbal bu eserde bütün sorunları İslami bir bakış açısıyla eleştirmiştir. Yusuf Chishti’ye göre Farsça ve Urduçada *Zarb-ı Kelim* derecesinde bir eser yoktur. İkbal bu eseri mevcut döneme karşı bir savaş ilanı olarak tanımlar. Kitap ilk şiirinden son şiirine kadar eleştirel şiirlerden oluşmaktadır. Batı medeniyetinin Müslüman toplumlar üzerinde bıraktığı etkiler, toplumsal değişimler, İslam ve Kuran’dan uzaklaşma temel eleştiri konuları olmuştur. İkbal, Müslümanların içinde çağın putlarını yıkacak gücü ortaya çıkarmak için kitabın adını *Zarb-ı Kelim* (Musa Vuruşu) koymuştur. Müslüman ulusları uyandırmak ve onları çağın putlarından kurtarmak temel amacı olmuştur. İkbal, Hz. Musa’nın mücadelesine atıfta bulunarak Müslüman

⁸⁷ İqbal, **Bal-e Jibreel**, s. 39.

⁸⁸ Soydan, **Cebrail Kanadı**, s. 34.

uluslarda da Musa gücü ortaya çıkarmak ister. Bu gücün ancak benliğin yüceltilmesiyle ortaya çıkacağını ifade eder.⁸⁹

Zarb-ı Kelim'de şiirler altı bölüm altında toplanmıştır. İlk bölüm "İslam ve Müslümanlar" olarak adlandırılmıştır. Din, aşk, benlik, tevhit, tasavvuf gibi konular işlenmiştir. İkinci bölüme "Eğitim ve Öğretim" başlığı verilmiş ve bu bölümde Müslüman ulusların eğitimine değinilmiştir. Üçüncü bölüm "Kadın" olarak adlandırılmış ve kadın sorunlarına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde "Edebiyat ve Güzel Sanatlar" başlığı altında edebi konular işlenmiştir. Beşinci bölümde "Doğu ve Batı Siyaseti" adıyla doğu-batı sorunları, Avrupa'da ortaya çıkan fikir akımları ve bunların Müslüman uluslardaki yansımaları işlenmiştir. İktbal, altıncı bölüme ise "Mehrab Gul Afgan'ın Düşünceleri" adını vermiştir. İktbal bu eserinde üslup ve tarzından etkilendiği Camî, Talib Amoli, Nizâmî ve Hâkânî gibi Fars şairlerine yer vermiş ve beyitlerine tazmin yazmıştır.

17. HÂKÂNÎ-İ ŞİRVÂNÎ (خاقانی شروانی):

Hicri 6. yy.in en büyük şairlerinden biri olan Hâkânî, Gence'de 520 yılında dünyaya gelmiştir. Selçuklu hakanlarının şairleri ve edipleri desteklediği Fars şiiri ve edebiyatının en parlak döneminde yaşamıştır. Asıl adı hakkında tezkirelerde farklılıklar olmasına rağmen şiirlerinden adının Efdalüddîn Bidil Hâkânî olduğu anlaşılmaktadır. Bidil ve Efdalüddîn mahlaslarını da şiirlerinde kullanmıştır. Hâkânî'nin diğer bir lakabı da amcasının verdiği "Hassânü'l-Acem"dir. Genç yaşta babasını kaybedince amcası himaye etmiştir. Amcası Kâfiyüddin Ömer b. Osman, hadis, felsefe, hikmet, matematik ve fıkıh alanlarında eğitim almasını sağlamıştır. Zeki ve çabuk kavrayan bir mizacı olan Hâkânî, Arapça öğrenmiş ve genç yaşta Kuran-ı hatmetmiştir. Şiir yazmaya ilim tahsil ettiği dönemde naat yazarak başlamıştır. Bu dönemde "Hakâikî" mahlasını kullanmıştır. Amcasının vefatından derin üzüntü duymuş ve onun için sayısız kaside yazmıştır. Dönemin ünlü saray şairi Ebü'l-Âlâ-yi Gencevî'nin öğrencileri arasına katılmış ve onun aracılığı ile saraya girmiştir. Fahreddin Menuçehr'in desteğini ve himayesini kazanmış sonrasında yazdığı her kaside için ödül almıştır.⁹⁰

Hâkânî, hicri 549-B550 yıllarında büyük şairlerin yetiştiği Horasan'ı görmek için Şirvan Şah'tan izin alarak yola çıkmış ve Rey şehrinde hastalandığı için bir süre burada kalmıştır. Oğuz Türklerinin Horasan'ı esir etmesi yüzünden bu seyahatini

⁸⁹ Yusuf Salim Chishti, *Zarb-e-Kaleem*, Jamia Hamdard, New Delhi 1991, s. 9-20.

⁹⁰ Mohammad Sharfuddin Sahil, *Khaqani Sharwani Hayat O Shayari*, Aleem Printers, Nagpur 2002, s. 19, 28-41.

tamamlayamayarak geri dönmüştür. Hicri 551 yılında hac vazifesini yerine getirmiştir. Hâkânî bu yolculuğu sırasında meşhur eseri *Tuhfetü'l-İrâkeyn*'i yazmıştır. Yaklaşık olarak üç bin iki yüz elli mesneviden oluşan bu eserini kırk günde tamamlamıştır. *Tuhfetü'l-İrâkeyn*, Hâkânî'nin Hemedan, Irak, Bağdat'tan Mekke'ye uzanan yolculuğunu anlattığı manzum bir seyahatnamedir. Hâkânî bu yolculuğu sırasında İsfahan'ı öven bir kaside de yazmıştır. Şirvan Şah tarafından hapse atılmış ve şahın desteğini kaybetmiştir. Hâkânî için sıkıntılı günler bitmemiş önce genç yaştaki oğlu ardından kızı ve eşinin ölümüyle sarsılmıştır. Şirvan'dan ayrılarak Tebriz'e gitmiş ve hicri 595 yılında orada vefat etmiştir. Hâkânî, birçok türde şiir yazmasına rağmen kaside türünde meşhur olmuştur. Hâkânî, dönem şairlerini taklit etmemiş kendine has bir üslup ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden kasideleri biraz zor ve anlamca karışık görünmektedir. Kasidelerinde kinaye, teşbih, istiare, ilmi terimler ve yeni terkipler kullanmıştır. Şiirde kısa vezinler kullanmıştır.⁹¹ Hâkânî'nin kaside, terkihibent, kıta, gazel ve rubailerden oluşan bir de divanı vardır. Hint, Türk ve İran edip ve şairleri tarafından taklit edilmiş ve eserlerine nazireler yazılmıştır.

İkbal, diğer Fars şairlerinden olduğu gibi Hâkânî'den de etkilenmiş ve onun beyitlerine tazminler yazmıştır. Özellikle Hâkânî'nin *Tuhfetü'l-İrâkeyn* eserini çok sevmiştir. *Zarb-ı Kelim*'de iki yerde bu eserden seçtiği beyitlere tazmin yazmıştır. Bu şiirde Hâkânî'nin dünyada süren ödül yasasını açıkladığını ifade eder. İkbal, Hâkânî adıyla kaleme aldığı şiirin ilk beyitinde Hâkânî'nin zekâsını ve basiret sahibi oluşunu över. Dünya sırrına vâkıf olduğunu ifade eder. Son beyitte İkbal, Hâkânî'nin mısrasıyla insanlığın öldüğünü ve iblisin hâlâ hayatta olduğunu vurgular. İnsanoğlunun, insan olmakla bir şey elde etmeyince iblis olmayı tercih ettiğini söyler. İnsanoğlunu uyandırmayı amaçlayan bir beyittir ve İkbal'de bu beyitte tazmin yazarak Müslümanları uyandırmayı ve onlarda farkındalık yaratmayı arzulamaktadır.⁹²

İkbal, tazmin yazdığı beyitlerle her fırsatta Müslüman milletlere ders vermiştir. Fars şairlerinden seçtiği isimlerle ulusu uyandırmak ve eğitmek istemiştir. Hâkânî'den seçtiği beyit ile insanların dikkatini ölen insanlığa çekmiştir. Müslüman uluslara insanlığın öldüğünü ve iblisin hayatta olduğunun farkına varmaları gerektiğini vurgulamıştır. Hâkânî'nin derin anlam barındıran bu beyiti İkbal'i çok etkilemiştir. İkbal, Hâkânî'nin düşünce ve fikirlerine çok önem vermiştir.⁹³

⁹¹ Sahil, **Khaqani Sharwani Hayat O Shayari**, s. 48-55, 61-67, 81-83.

⁹² Chishti, **Zarb-e-kaleem**, s. 397-399.

⁹³ Urdu Research Journal, **علامہ اقبال کی شاعری میں فارسی شعراء کی چند جہلیکیاں**, *Urdu research journal*, 2019, S 17, <http://www.urdulinks.com/urj/?p=2906>

خاقانی

...

پوچھ اس سے یہ خاک داں ہے کیا چیز

ہنگامہ این و آن ہے کیا چیز

وہ محرم عالم مکافات

اک بات میں کہہ گیا ہے سو بات

"خود بوے چنیں جہاں توں برد

کابلیس ہماند و بوالبشر مرد!"⁹⁴

HAKANÎ

...

*Ona sor: Bu toprak küre nedir?**Ondaki bu bitmez hengâme nedir?**O, bu ecirler âleminin mahremidir,**Bir cümleyle yüzlerce şey söylemiştir:**"Dünyanın ne olduğu kokusundan anlaşılır;**İblis hâlâ hayatta ama Âdem ölmüştür."*⁹⁵**18. MOLLA CAMÎ (عبد الرحمن جامی):**

Nûrüddîn Abdurrahmân Camî, hicri 817 senesinde Horasan'ın Câm şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğduğu şehirden ziyade Ahmed Camî'ye olan ilgisi sebebiyle Camî mahlasını kullandığı kabul edilir. Küçük yaşta babasıyla birlikte İran İslam ve edebiyat merkezleri olan Irak ve Semerkant'a giderek burada ilim tahsil etmiştir.⁹⁶ Ali Semerkandi ve Cürçani gibi dönemin ünlü âlimlerinden dersler almıştır. Nakşibendî şeyhi Sadeddin-i Kaşgari'ye onun ölümünden sonra da halefi Ubeydullah Ahrâr'a bağlılığını beyan etmiştir. Şiirlerinde Ubeydullah Ahrâr' ı övmüş, ölümünden sonra da onun için uzun bir mersiye yazmıştır. Hicri 877 Yılında hac ziyareti için Herat'tan ayrılmıştır. Hac yolculuğu sırasında Bağdat'a vardığında yazdığı bir mesnevi yüzünden Şiilerin eleştirisine maruz kalmıştır.

⁹⁴ Iqbal, *Zarb-E-Kaleem*, s. 121.⁹⁵ Celal Soydan, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, Hece yayınları, Ankara 2013, s. 163.⁹⁶ Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, s. 106.

Dönüşte Tebriz'e uğramıştır. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın ısrarına rağmen Tebriz'de kalmayarak Herat'a dönmüştür. Hicri 878 yılında Herat'ta vefat etmiş ve na'şı Şeyhi Sadeddin-i Kaşgari'nin yanına defnedilmiştir.⁹⁷

Molla Camî, 9. yy.m en önemli edip ve şairlerinden biridir. Klasik şiirin son temsilcisi kabul edilir. Şiiri Fars edebiyatının usta şairleri Enverî, Sadî, Rumi, Hâfiz ve Hayyam ile aynı safta görülür. Camî, gazel, kaside, rubai ve naat türlerinde şiirler kaleme almıştır. *Divan*'ı üç kısımdan oluşmaktadır. Dili akıcı ve sadedir. Kendine has bir üslubu vardır. Tasavvuf izleri gazellerini daha da güzelleştirmiştir. Camî, Nizâmî'nin tarzını takip etmiştir. Nizâmî'nin mesnevi derlemesi *Penc Genc* gibi Camî'de mesnevilerini *Heft Evreng* adı altında toplamıştır.⁹⁸ Camî, sultanlar ve ileri gelenlerle yakın ilişkiler kurmuş fakat hiçbir zaman onları övmeye aşırıya kaçmamıştır. Sultan Hüseyin Baykara'nın şairleri ve âlimleri desteklemesini takdir etmiş ve onu methetmiştir. Ünu Hindistan'dan Balkanlara kadar yayılan Camî, Hint ve Türk âlimleri, sultanları ve ediplerinin beğenisini kazanmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in fetihlerini anlatan bir mesnevi ve II. Bayezid'in mektubuna da bir kaside ile cevap yazmıştır. Şiirin insanları doğru yola ulaştırmada bir araç olarak kullanılması gerektiğini vurgulamış ve şiiri nesirden üstün kabul etmiştir. Sebk-i Hindi akımının öncülerindedir. Manzum ve mensur türünde birçok eser kaleme almış fakat bu eserlerden bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Eserlerinde tasavvuf izleri her daim görülmektedir. Camî, doğu edebiyatının örnek aldığı ve övgüyle bahsettiği bir şairdir. Eserleri muhtelif dillere çevrilmiştir. Sufilerin hal tercümelerini yazdığı mensur eseri *Nefehatü'l-üns* Lamî Çelebi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁹⁹ Camî, Urff'nin *Lema* adlı eserine *Eşi'atü'l-Lema'at* adıyla bir şerh yazmıştır. Muhammed İkbal bu eserde dönem hakkında nadir bilgiler verildiğini belirtmiştir.¹⁰⁰ *Zarb-i Kelim* eserinde Molla Camî gibi öğütler vermek için şiiri araç olara kullanmış ve bu yüzden Molla Camî'ye atıfta bulunmuştur.

Muhammed İkbal, Cavid'e adıyla kaleme aldığı ikinci şiirinde Müslümanlara öğütler vermektedir. İkbal, köleliğin kabul edilemeyeceğini ve İslam fitratna sahip Müslümanların esir olamayacağını ifade etmiştir. Bu şiirinde Fars edebiyatının iki önemli şairi Molla Camî ve Enverî'nin isimlerini zikretmektedir. Güzel söz söyleme kabiliyetinin nadir rastlanan bir yetenek olmadığını ve bu toplumda Camî ve Enverî gibi binlerce şairin ortaya

⁹⁷ Ömer Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1993, C 7, s. 94-99.

⁹⁸ Abid, **Telmihat-ı İkbal**, s. 107-110.

⁹⁹ Okumuş, "Câmî, Abdurrahman", s. 94-99.

¹⁰⁰ Abid, **Telmihat-ı İkbal**, s. 110.

çıkabileceğini ifade etmiştir. İkbâl bu beyit ile usta şairlerin yeteneğini küçümsememiş aksine Müslüman gençlerin içlerindeki yeteneği keşfetmelerini istemiştir. Şiirde iki usta şairin ulaştığı zirveye Müslüman gençlerin ulaşabilecek güce sahip olduğunu vurgular ve insanın içindeki gayreti ortaya çıkarmak ister. İkbâl, şiirdeki yeteneğini övgü vesilesi olarak görmez ancak şiirini toplumu bilinçlendirmek ve onlarla dertleşme aracı olarak kullanır.¹⁰¹

جاويد سے

...

اے جان پدر نہیں ہے ممکن
شاپیں سے تدر و کی غلامی
نایاب نہیں متاع گفتار
صد انوری و ہزار جامی
ہے میری بساط کیا جہاں میں
بس ایک فغان زیر بامی

102 ...

CAVİD'E

...

Ey babasının biriciği, mümkün mü ki

Şahin, karga kılıklyıya esir düşsün?

Şairlik yetisi nadir şey değildir,

Yüzlerce Enverî ve binlerce Camî vardır.

Benim bu dünyadaki niteliğim ne?

Sadece çatı altında feryat etmektir.

103

...

19. NİZÂMÎ-İ GENCEVÎ (نظامی گنجوی):

Azerbaycan'ın Gence şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi hakkında farklı rivayetler olmasına rağmen genel kanağe göre hicri 535 yılında dünyaya gelmiştir. Türk kökenli

¹⁰¹ Chishti, *Zarb-e-kaleem*, s. 317-318.

¹⁰² İqbâl, *Zarb-E-Kaleem*, s. 87-88.

¹⁰³ Soydan, *Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı*, s. 120-121.

olduğu kabul edilen Nizâmî, edebiyat, felsefe, astronomi gibi alanlarda iyi bir eğitim almıştır. Eserlerini Farsça kaleme almasına rağmen Arapça, Pehlevice ve İbraniceden başka diller de öğrenmiştir. Resmi bir devlet görevinde bulunmamış ve devlet adamlarına şiirler yazarak geçimini sağlamıştır. Şiir yazdığı isimler arasında II. Tuğrul, Nusretüddin Cihan Pehlivan b. İldeniz ve Kızılarslan vardır.¹⁰⁴

Nizâmî genç yaşta ailesini kaybetmiştir. Yaşadığı dönemde edebiyatı destekleyen hanedanlıklar olduğu gibi muhalif olanlar da vardı. Nizâmî, kaleminin ustalığı sayesinde çeşitli hanedanlardan destek görmüştür. *Penc Genc* adlı beş mesneviden oluşan *Hamse* ile şöhret kazanmıştır. Bu hamsenin içinde Fahreddin Behram Şah'a yazdığı *Mahzenü'l-esrâr*, *Hüsrev ü Şirin*, *Leyla ve Mecnun*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme* bulunmaktadır. *Mahzenü'l-esrar* mistik bir eserdir. Hamsede yer alan diğer eserler ise aşk destanı türündedir. Nizâmî, İran edebiyat ekollerinden Irak ekolüne bağlıdır.¹⁰⁵ Nizâmî, *Hamse* türünde eser kaleme alan ilk isimdir. *Hamse* ile bu türde eser kaleme alan şairlere örnek olmuştur. *Hamse*'nin yazma nüshaları farklı dünya kütüphanelerinde bulunmaktadır. İran dışında Hindistan'da da defalarca basılmıştır. Nizâmî, tasavvur gücü, yeni mazmunlar üretmesi, edebi sanatları işlemesi, konu seçimi ve bunları ustaca kullanmasıyla Fars edebiyatının usta şairleri arasında zirveye çıkmıştır. Şiirinde dini unsurlara yer vermiş ve Hz. Muhammed'i öven şiirler yazmıştır. Nizâmî, döneminin şairlerini etkilediği gibi kendinden sonra gelen Mevlana, Molla Camî ve Emir Hüsrev-i Dihlevi gibi şairleri de etkilemiştir. Nizâmî'nin eserleri sadece İran coğrafyasında değil Hint ve Türk coğrafyasında da taklit edilmiş ve eserlerine nazireler yazılmıştır. Ölüm tarihi hicri 597 yılı olarak kabul edilir.¹⁰⁶

Muhammed İkbâl, Cavid'e adıyla kaleme aldığı ikinci şiirde Nizâmî Gencevî'nin beytine tazmin yazmıştır. *Zarb-ı Kelim* eserinin eğitim ve öğretim bölümünde bu beyite yer vermiştir. Nizâmî'nin öğüt niteliği taşıyan beytini İkbâl, Hint Müslümanlarına hatırlatır. Fars edebiyatının en önemli şairi olmasına rağmen oğluna verdiği tavsiye bütün insanlığa örnek olacak niteliktedir. Yücelik birinin oğlu, kardeşi ya da kızı olmakla elde edilmez. Yücelik makamına ulaşmak için yüce olmak şarttır. İkbâl, bu şiirinde Nizâmî'yi saygıyla anar.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî" *DİA*, İstanbul 2007, C 33, s. 183-185.

¹⁰⁵ Abid, *Telmihat-ı İkbâl*, s. 159-161, 163, 165.

¹⁰⁶ Kanar, "Nizâmî-İ Gencevî", s. 183-185.

¹⁰⁷ Chishti, *Zarb-e-kaleem*, s. 316-319.

Hint alt kıtasında pek çok şair Nizâmî'nin şiirini ve seçtiği konuları işlemeye çalışmıştır. Fakat İktbal bu şairlerden farklı olarak Nizâmî'nin seçtiği konuları ve üslubunu birebir taklit etmemiştir. İktbal, düşlediği toplumu inşa etmek için Nizâmî'nin şiirlerini kendi düşüncesiyle yeniden yorumlamıştır. Nizâmî'nin kullandığı Şirin, Ferhat, Mecnun, Kays, İskender ve Kohken gibi telmihleri yeniden anlamlandırmıştır. Nizâmî, Ferhat ya da "Kühken" ile sevgiliye ulaşmayı amaçlayan aşığı temsil ederken İktbal Batının sömürgeci altında onun cilvelerine kanan Müslümanları ifade etmiştir. Nizâmî, Şirin ile alımlı güzel maşuku, İktbal ise zahirde güzel görünen Batıyı kastetmiştir. İktbal, Nizâmî'nin kullandığı telmihlerle Batı sömürgeci altında ezilen ulusunu uyandırmak istemiştir. Toplumunu bilinçlendirmek ve şanlı geçmişini tekrar hatırlatmayı dilemiştir. İktbal için Ferhat her dönemde karşımıza çıkan temiz kalpli ve kandırılan milletlerin temsilidir. Bu milletler kandırıldığını çok geç olmadan anlamalıdır. İktbal bu bağlamda kendini toplumu uyandırmaya adanmış reformist bir filozof ve şairdir. Nizâmî'nin şiirinde kullandığı balta İktbal için dağı delmek için kullanılan bir araç olmaktan çıkar. Müslüman gençleri sömürgeci devletlerden kurtaracak bir araç haline gelir. Tabii ki İktbal'ın burada kastettiği kan dökücülük değil sömürgeci kurtulmak için mücadele etmektir.¹⁰⁸

İktbal'ın takip edip beğendiği büyük Fars şairleri de Nizâmî'den çok etkilenmiştir. Nitekim Fars edebiyatına vâkıf olan İktbal'ın Nizâmî'den etkilenmemesi düşünülemez. İktbal, Farsça kaleme aldığı *Peyam-i Meşrik* adlı eserinin giriş kısmında Nizâmî'nin *Heft Peyker* adlı mesnevisinden bir şiir aktarmıştır. *Cavidname* adlı farsça ve *Zarb-e Kelim* adlı Urduca eserlerinde, Nizâmî'nin beyitlerine tazminler yazmış ve alıntılar yapmıştır.

الله کی دین ہے، جسے دے
میراث نہیں بلند نامی
اپنے نورِ نظر سے کیا خوب
فرماتے ہیں حضرتِ نظامی
جائے کہ بزرگِ بایدت بود
”فرزندى من نداردت سود“¹⁰⁹

...

Allah vergisidir, istediğine verir,

Miras değildir nam sahibi olmak.

¹⁰⁸ Şahid Chodri, “Tesîr-i Nizam-i Gencevi ber Eşari İktbal Lahori”, *Aşina*, 1371/ 1992, S 7, s. 31-35.
تائیر نظامی گنجوی بر اشعار اقبال- لاہوری/ <http://ensani.ir/fa/article/274055/>

¹⁰⁹ İktbal, *Zarb-e-Kaleem*, s. 87-88.

*Göz nuru oğluna ne de güzel
Buyurmaktadır saygı değer Nizamî:
“Dünyada yücelik elde edeceksen
Benim oğlum olman işine yaramaz.”¹¹⁰*

20. TALİB AMOLİ (طالب آملی):

Talib Amoli, Mazenderan'ın Amül şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Mirza Ebü'l Kasm'a yazdığı kasideden yola çıkılarak hicri 987'de doğduğu tahmin edilmektedir. Şiirlerinde “Âşûb” ve “Tâlib” mahlaslarını kullanmıştır. Matematik, Geometri, Felsefe alanlarında eğitim almış ve şiirlerinde bunu yansıtmıştır. Hicri 1010 yılında Mazenderan'dan ayrıldıktan sonra bir süre İsfahan'da yaşamış ve burada Şah I. Abbas'a kasideler yazmış fakat beklediği ilgiyi görememiştir. Hicri 1014 yılında Merv'e gitmiş ve Merv hâkimi Ustaclu Bektaş Han'ın himayesine girmiştir. Hicri 1017 yılında diğer İranlı şairler gibi şansını denemek için Hindistan'a gitmiştir. Hindistan'a gittikten sonra bir süre Agra, Lahor, Mültan ve Delhi şehirlerinde dolaşmış daha sonra Kandehar'a gitmiştir. Mirza Gazi Big Tarhan'a kasideler yazmış ve himayesine girmiştir. Hamisinin ölümünden sonra Hindistan'a geri dönmüş ve Çin Kılıç Han'ın himayesine girmiştir. Kılıç Han hükümrânlığı son bulunca Agra'ya dönmüştür. Daha sonra aldığı tavsiye mektubu ile Gucerat Valisi Abdullah Han-ı Firûzceng'in ilgisine mazhar olmuştur. Agra'da Nurcihan Begüm'ün teveccühünü kazanarak saraya girmiş ve “Melikü'ş-şuara” unvanı almıştır. Ömrünün son zamanlarında sakin bir hayat sürmüştür. Genç yaşta Hindistan'da vefat eden şairin kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir.¹¹¹

Hoş ve güzel bir söylem gücüne sahip olan Talib, Figan-i Hindi şiir okuluna bağlıdır. Şiirinde teşbih ve istiare gibi söz sanatlarını ustalıkla kullanmıştır. Şiire kattığı yeni tarz kendinden sonra gelen Saib gibi şairler tarafından taklit edilmiştir. Sadece hayal ve yaratıcılık değil gerçekliği de şiirinde yansıtmıştır. Geniş bir divanı vardır.¹¹² Sebki Hindi şairleri arasında kabul edilmesine rağmen tarzı biraz farklıdır. Şiir kabiliyetini İran'ın en önemli şairleri Enverî, Sadî şirazi, Ömer Hayyam ile eş değerde görmüştür. Bunu yazdığı kaside, gazel ve kıtalarda açıkça belirtmiştir. Şiirinde klasik dönem şairlerinin etkisi

¹¹⁰ Soydan, **Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı**, s. 120-121.

¹¹¹ Hicabi Kırlangıç, “Tâlib-İ Âmül”, *DİA*, İstanbul 2010, C 39, s. 505-506.

¹¹² Abid, **Telmihat-ı İkbâl**, s. 134-135.

görülmele birlikte kendine has bir tarz geliştirmiştir. Talib, “Bülbül-i Amul” lakabıyla anılmıştır.¹¹³

Muhammed İkbâl, Navvab Sir Hamidullah’a minnetini ifade etmek için yazdığı şiirde Talib Amoli’nin bir mısrasına tazmin yazmıştır. Şiirde İkbâl, Asya toplumlarının yaşadıkları sıkıntılara kimsenin ilgi göstermediğini ifade etmiş ve kendisini bu toplumların sözcüsü olarak görmüştür. İkbâl, Talib Amoli’nin mısrasını kendi tahayyül gücüyle yeniden yorumlamıştır. Sevgiliye yazılan şiir İkbâl’in elinde farklı bir anlam kazanır. İkbâl, Müslüman kavmi canlandıracak sermayenin elinde olduğunu vurgular. Ve bu sermayeyi kavmi harekete geçirecek olana vermeye hazır olduğunu belirtir.¹¹⁴ Talib Amoli, Muhammed İkbâl’in tarzını ve üslubunu beğendiği İranlı şairlerdendir. Hint toplumunun yakından tanıdığı Amoli, şüphesiz İkbâl’in şiirinde anmadan geçmeyeceği bir isimdir. İkbâl, toplumun tanıdığı şairleri seçerek onları ve şiirlerini tekrar yaşatmak istemiştir.

اعلحضرت نواب سرحمید الله خان فرمانروائے بھوپال کی خدمت میں

زمانہ با اُمم ایشیا چه کرد و کند!

کسے نہ بود کہ این داستاں فرو خواند

تو صاحبِ نظری آنچه در ضمیر من است

دل تو بیند و اندیشہ تو می داند

بگیر این ہمہ سرمایہ بہار از من

کہ گل بدست تو از شاخ تازہ تر ماند¹¹⁵

BHOPAL YÖNETİCİSİ NAVVAB SİR HAMİDULLAH HAZRETLERİNE

Asya halkına öyle davrana gelmekte ki devran

Kimse kalmadı bu destanı anlatmak için.

Sen basiret sahibisin; her ne varsa içimde

Görüyor gönlün onu, anlıyor düşüncelerin.

Bendeki bu bahar sermayesini sen al

“Çiçek daha taze kalır senin elinde dalda olduğundan.”¹¹⁶

¹¹³ Kırılgaç, “Tâlib-İ Âmül”, s. 505-506.

¹¹⁴ Chishti, **Zarb-e-kaleem**, s. 21-23.

¹¹⁵ Iqbal, **Zarb-E-Kaleem**, s. 9.

¹¹⁶ Soydan, **Musa Vuruşu & Hicaz Armağanı**, s. 15.

İkbal'in araştırmamıza konu olan dördüncü Urduca eseri *Armağan-ı Hicaz*'dır. Bu eserde yer verdiği Fars şairleri daha önce ele aldığımız Urduca eserlerinde geçen isimler olduğu için burada tekrara düşmemek adına yer verilmemiştir.

ARMAĞAN-I HİCAZ (HİCAZ ARMAĞANI)

Muhammed İkbal'in son eseridir. Farsça ve Urduca olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. 1938 yılında İkbal'in vefatından sonra yayımlanmıştır. Bu eser İkbal'in 1935 yılından vefatına kadar yazdığı şiirleri kapsamaktadır. İkbal'in bu dönemde kaleme aldığı şiirlerde felsefe ön plandadır. Bu kısımda Farsça kısmına dâhil edemediği Farsça iki şiire de yer vermiştir. Eser nazımlarla başlar ve bu nazımlar arasında altı temsil bulunmaktadır. Nazımlardan sonra on üç rubai yer almaktadır. Bu rubailerde tasavvuf ve vahdet-i vücud izleri görülmektedir. Daha sonra Mollazade Zığam Lolabi'nin not defteri adıyla on yedi nazım ve iki beyit yer almaktadır. Eserin son kısmında üç faklı nazım bulunmaktadır. Son nazım da insana hitap etmiştir.¹¹⁷ İkbal, *Armağan-ı Hicaz* eserinin Urduca kısmında Sadî Şirazi ve Hâfız Şirazi'ye atıfta bulunmuş, beyitlerine yer vermiştir.

Sonuç

Urdu edebiyatının büyük ismi İkbal, şiirlerinde Müslüman ulusları uyandırmak ve dersler vermek için Fars şairlerine atıflar yapmıştır. İkbal'in amacı Müslüman ulusların içinde bir kıvılcım uyandırmak ve geçmişlerini hatırlatarak harekete geçirmektir. Özellikle sömürge güçlerin bir kenara ittiği Müslümanları toplum içinde yeniden var etmeye çalışmıştır. İkbal bu yüzden Fars edebiyatında etkilendiği isimlere şiirlerinde yer vermiştir. Mesajını vermek için Fars şairlerinin beyitlerini tekrar yorumlamış ve bu beyitleri şiir bütünlüğünü bozmayacak şekilde bir ahenk içinde sunmuştur. İkbal, seçtiği her beyti aktaracağı konu çerçevesinde ele almıştır. Fars şairlerinin kullandığı mazmunları, kalıpları, söz öbeklerini ve işlediği konuları şiirinde işlemiştir. İkbal'in Urduca eserleri *Bang-i Dara*, *Bal-i Cibril*, *Zarb-ı Kelim* ve *Armağan-ı Hicaz* eserlerine baktığımızda mesajlarla dolu olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, İkbal'in Urduca eserlerinde düşünce dünyasında yaşadığı değişimler, bu değişimin şiirine yansımaları ve benlik felsefesinin oluşma süreci görülmektedir. Düşüncelerinden etkilendiği Rumi, Sadî, Nizâmî ve Hâfız'ın izleri Urduca ve Farsça eserlerinde açıkça görülmektedir. Rumi'nin İkbal üzerindeki etkisi şüphesiz diğer şairlerden fazladır. Sadî ve Hâfız için eserlerinde kullandığı "Şiraz gülü" ve "Şiraz bülbülü" lakapları şiirde yakaladıkları başarıya bir övgüdür. Çeşitli sebeplerle Hindistan'a

¹¹⁷ Yusuf Salim Chishti, *Sharah Armughan-e-Hijaz*, Ishrat Publishing House, Lahor (tar. yok), s. 4-5.

gelen ve Őanslarını burada denemek isteyen ve bu yzden bir sfire Hindistan'da bulunan Fars Şairleri Şüphesiz Urdu edebiyatını etkilemiştir. Urdu edebiyatının geliŐmesi ve Şekillenmesinde rol oynamıŐlardır. Urdu edip ve Şairlerinin Fars edebiyatı ile tanıŐmalarını saĐlamıŐlardır. İkbal'de Hindistan'da yaşamış Şairlerden ve Hindistan'a fiilen gitmemiŐ ama eserleri ile Hint coğrafyasında etkili olmuş Şairlerden etkilenmiştir.

Bu alıŐmada Fars Şairlerinin İkbal'i nasıl etkilediği ve Şairlerin İkbal'in Şiirlerinde nasıl geçtiği sunulmuŐtur. İkbal'in Fars Şairlerine yazdığı telmih ve tazminler tespit edilmiştir. Fars edebiyatının Urdu edebiyatı üzerindeki etkisi İkbal'in eserleri çerçevesinde ele alınmıŐ ve iki edebiyatın etkileŐimini İkbal özelinde sunulmuŐtur.

KAYNAKÇA

- Abid, S. A. A. **Telmihat-ı İkbâl**, Mektebi Cedid Press, Lahor 1985.
- Avcıoğlu, G. G. “Sa‘di-yi Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri Ve Türk Edebiyatındaki Yeri”, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2018.
- Azad, M. H. “The Effects of Orfi Shirazi on Safavid Era Poets”, *Institute for Humanities and Cultural Studies*, Meşhed, 1387/ 2009, S 20.
- Can, A. “Ebul Hasan Harakânî’nin Hayatı Ve Eserleri”, *Harakani Dergisi Harakani Quarterly*, 2014, S 1.
- Chishti, Y. S. **Bang-i Dara ma Sharh**, Delhi 1991.
- Chishti, Y. S. **Bal-e-Jibreel**, Etiqad Publishing House, New Delhi 1997.
- Chishti, Y. S. **Sharah Armughan-e-Hijaz**, Ishrat Publishing House, Lahor, tar. yok.
- Chishti, Y. S. **Zarb-e-kaleem**, Jamia Hamdard, New Delhi 1991.
- Chodri, S. “Tesîr-i Nizam-i Gencevi ber Eşari İkbâl Lahori”, *Aşina*, 1371/ 1992, S 7, <http://ensani.ir/fa/article/274055/تاثیر نظامی گنجوی بر اشعار اقبال-لاهوری> (20.01.2022).
- Chowhadri, S. “Shams Tabrizi and Iqbal Lahuri” *Literary Text Research*, 1998, C 2, S 2(5. 6).
- Çiçekler, M. “Sa‘di-i Şirazi”, *DİA*, İstanbul 2008, C 35.
- Gözitok, M. A. “Urf-i Şirazi’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Edebiyatımıza Yansımaları”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)*, Aralık 2018, C 3, S 7.
- Iqbal, A. **Bang-i Dara**, ed. Ahmad, N. Ghalib Academy, Delhi 1977.
- Iqbal, A. **Bal-i Cibril**, Kapoor Art Printing Works, Lahor 1935.
- Iqbal, A. **Kulhyat-e-Iqbal (Bal-i Cibril)**, Markazi Maktaba Islami, Delhi 1999.
- İbrahimi, D. “Kefîm-i Kâşânî”, *DİA*, Ankara 2002, C 25.
- İqbal, A. **Zarb-e-Kaleem**, ed. Munira Bano Bagum, Ghalib Academy, Delhi 1976.
- Kanar, M. “Nizâmî-i Gencevî” *DİA*, İstanbul 2007, C 33.
- Kartal, A. “Sa‘ib-i Tebrizi ve Türkçe Şiirleri”, **Şiraz’dan İstanbul’a**, Kurtuba Kitap, İstanbul 2012, bs. 2.
- Kaska, Ç. **İran Şairleri Sözlüğü**, Hiperyayın, İstanbul 2020.

- Khan, Y. H. **Hafız ve İktbal**, Galib Academy, Delhi 1976.
- Kırlangıç, H. “Tâlib-i Âmilî”, *DİA*, İstanbul 2010, C 39.
- Kurtuluş, R. “Kâânî-i Şîrâzî”, *DİA*, İstanbul 2001, C 24.
- Kurtuluş, R. “Mes‘ûd-i Sa‘d-i Selmân”, *DİA*, Ankara 2004, C 29.
- Kurtuluş, R. “Örf-i Şîrâzî”, *DİA*, İstanbul 2007, C 34.
- Noumani, S. **Sawanîh Maulana Rom**, ed. Imtiyaz Ali Taj, Ghalib Academy, Delhi 1961.
- Numani, A. S. **Sherul Ajam**, Matbaa-i Maarif Pres, Azamgarh 1908, C 1-2, bs. 3.
- Okumuş, Ö. “Câmî, Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul 1993, C 7.
- Sadikoğlu, S. C. “Sâib-i Tebrîzî”, *DİA*, İstanbul 2008, C 35.
- Sahil, M. S. **Khaqani Sharwani Hayat O Shayari**, Aleem Printers, Nagpur 2002.
- Sâmî, Ş. “Enîsi Şamlu”, **Kamus-ul Alam**, Mihran Matbbası, İstanbul 1306/ 1889, C 2.
- Soydan, C. **Hareket Zili**, Hece Yayınları, Ankara 2013.
- Soydan, C. “**İktbal’e Dair**”, Hece Yayınları, Ankara 2016.
- Soydan, C. **Musa Vuruşu & Hicaz Armağani**, Hece yayınları, Ankara 2013.
- Soydan, C. **Cebrail Kanadı**, Hece yayınları, Ankara 2015.
- Uludağ, S. “Harakâni” *DİA*, İstanbul 1997, C 16.
- Urdu Research Journal, “علامہ اقبال کی شاعری میں فارسی شعراء کی چند جہلیکیاں”, *Urdu research journal*, 2019, S 17, <http://www.urdulinks.com/urj/?p=2906> (15.01.2022).
- Varis, M. “Bang-i Dara Ka Ek Kirdar- Urfi Şirazi”, *Urdu Mahfil*, 2007, <https://www.urduweb.org/mehfil/threads/بانگ-%E2%80%8C-عرفی-دراگاہ-ایک-کردار-عرفی> 6971/شیرازی. (14.01.2022).
- Yazdani, K. H. **Sharh-e Bal-i Cibril**, Sang-e Meel Publications, Lahore 2005.
- Yazıcı, T. “Hâfiz-ı Şirazi”, *DİA*, İstanbul 1997, C 15.
- Zaidi, A. **Sharh e Bal-i Cibril**, Majlis Iqbal, Lahor 2016.